

Monika Komaniecka-Łyp

<https://orcid.org/0000-0002-1645-2939>

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie

DZIAŁALNOŚĆ WOJEWÓDZKICH URZĘDÓW CENZURY W OKRESIE STANU WOJENNEGO

1. Wstęp

Wprowadzenie stanu wojennego w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. było operacją starannie przygotowywaną przez władze¹. Stan gotowości służb państwowych trwał od lata 1980 r. ze względu na strajki w zakładach pracy oraz powstanie Niezależnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Minister spraw wewnętrznych gen. dyw. Stanisław Kowalczyk zarządzeniem nr 031/80 z 16 sierpnia 1980 r. powołał Sztab MSW do kierowania operacją „Lato-80”, którego kierownikiem został podsekretarz stanu gen. dyw. Bogusław Stachura. W Komendach Wojewódzkich MO również powstały Sztaby KWMO. Opracowywano listy osób podlegających internowaniu (najstarsza z 28 października 1980 r.) i plany wykonania tej operacji, zalecenia dla funkcjonariuszy mających brać udział w działaniach oraz całą logistykę związaną z przewiezieniem internowanych do ośrodków odosobnienia. Kryptonimy operacji internowania były kilka-

¹ Wybrana literatura zob. *Internowani i uwięzieni w stanie wojennym*, red. T. Kurpierz, J. Neja, Katowice–Warszawa 2018; G. Majchrzak, *Obóz władzy w stanie wojennym [w:] Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, Warszawa 2005; *idem, Władza w stanie wojennym*, „Arcana” 2001, nr 42; A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006; *idem, Droga do mniejszego zła. Strategia i taktyka obozu władzy, lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002; T. Ruzikowski, *Stan wojenny w Warszawie i województwie stołecznym 1981–1983*, Warszawa 2009; *Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*, oprac. B. Kopka, G. Majchrzak, Warszawa 2001; *Stan wojenny w Polsce. 1981–1983*, red. A. Dudek, Warszawa 2003.

krotnie zmieniane: najpierw na „Wiosna”, od połowy września 1981 r. na „Wrzos”, a ostatecznie na „Jodła”².

Jedną z pierwszych akcji, która miała umożliwić internowanie działaczy „Solidarności”, było przerwanie łączności telekomunikacyjnej (operacja „Azalia”). 14 grudnia 1981 r. na bazie Biura „W” i Departamentu Techniki powołano Główny Urząd Cenzury (GUC). Z kolei w terenie z kadr i zasobów Wydziałów „W” i Wydziałów „T” KWMO powstały Wojewódzkie Urzędy Cenzury (WUC). Funkcjonariusze pionu „W” byli odpowiedzialni za cenzurę korespondencji, a pracownicy pionu „T” zajmowali się cenzurą telekomunikacyjną (telegramów i teleksów) oraz kontrolą rozmów telefonicznych³. Obok GUC funkcjonował właściwy urząd cenzury powołany w lipcu 1946 r. pod nazwą Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk z wojewódzkimi odpowiednikami. Zajmował się cenzurą prewencyjną, czyli kontrolą przed publikacją lub emisją w mediach (prasie, radiu, telewizji), a także nadzorowaniem działalności naukowej i literackiej⁴.

W artykule przedstawiono działalność Wojewódzkich Urzędów Cenzury (WUC) w okresie stanu wojennego. Celem opracowania jest zbadanie skali działania cenzury pocztowej oraz cenzury telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych w poszczególnych WUC, a także próba przeprowadzenia analizy porównawczej. W trakcie analizy prezentowanych zagadnień konieczne jest postawienie kilku pytań badawczych: Jak wyglądał etap tworzenia WUC? Jak przebiegała cenzura pocztowa i telekomunikacyjna oraz kontrola rozmów telefonicznych w województwach? Jakie były podobieństwa i różnice? Podstawę źródłową stanowią akta Służby Bezpieczeństwa z wszystkich WUC. Stan zachowania tej dokumentacji jest niezadowolający. W większości KWMO/WUSW dokumentacja po WUC zachowała się w stanie szczątkowym, a główną jej część stanowi dokumentacja planów obronnych w zakresie prowadzenia cenzury. WUC funkcjonowały ponad rok, a następnie ich dokumentację przekazano

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 0717/6, t. 1–30, „Gotowość” – materiały Wydziału Prezydialnego Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych (dalej: AIPN, 0717/6), t. 1, Zarządzenie nr 031/80 ministra spraw wewnętrznych z 16 VIII 1980 r. w sprawie powołania sztabu MSW do kierowania operacją „Lato-80”, Warszawa, k. 17–19; P. Kopka, G. Majchrzak, *Wstęp [w:] Stan wojenny w dokumentach...*, s. 13–16.

³ Warto zauważyć, że w latach 1944–1945 cenzura również była włączona do MBP. Zob. M. Komaniecka, *Struktura Biura „W” i jego poprzedników (1945–1989)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9), s. 179–181.

⁴ *Cenzura w PRL. Analiza zjawiska*, red. Z. Romek, K. Kamińska-Chełmniak, Warszawa 2017; K. Kamińska-Chełmniak, *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa 2019.

do Wydziałów „W” KWMO lub Wydziałów „T” KWMO (w których nie utworzono Wydziałów „W”), co określały przepisy wydane przez kierownika Sztabu MSW⁵. Obecnie dysponujemy sprawozdaniami z prowadzenia cenzury telekomunikacyjnej poszczególnych Wojewódzkich Urzędów Cenzury. Ich wartość poznawcza jest różna. Niektóre sprawozdania zawierają zarówno dane statystyczne, jak i opis pracy WUC, natomiast inne są bardziej ogólne, często bez danych statystycznych, przez co niemożliwe jest pełne porównanie działalności poszczególnych WUC. W celu pokazania zasięgu cenzury pocztowej wykorzystano zbiorcze analizy opracowane przez GUC ze względu na nieliczną dokumentację sprawozdawczą WUC.

2. Uregulowania prawne

Do podstawowych aktów prawnych związanych z wprowadzeniem stanu wojennego należały Dekret z 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym⁶ oraz Uchwała Rady Państwa z 12 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa⁷. Na podstawie dekretu o stanie wojennym wydano przepisy o wprowadzeniu cenzury pocztowej i telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych w postaci *Rozporządzenia Rady Ministrów z 12 grudnia 1981 r. w sprawie wykonania przepisów dekretu o stanie wojennym w zakresie łączności*⁸ oraz *Zarządzenia ministra spraw wewnętrznych z 12 grudnia 1981 r. w sprawie powołania organów cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych*⁹.

Główny Urząd Cenzury działał na podstawie zarządzenia nr 008/73 z 19 listopada 1973 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego Głównego Urzędu Cenzury Wojennej¹⁰ oraz zarządzenia ministra spraw wewnętrznych z 12 grudnia 1981 r.¹¹ Zarządzenie ministra określało sposób organizacji, zakres i zasady cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomu-

⁵ Zagadnienie omówiono w rozdz. 2. *Uregulowania prawne*.

⁶ Dz.U., 1981, nr 29, poz. 154. Warto zauważyć, że dekret o stanie wojennym Rada Państwa wydała nielegalnie, ponieważ w myśl Konstytucji miała prawo wydawać dekrety jedynie w okresie między sesjami Sejmu PRL, a w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. sesja trwała.

⁷ Dz.U., 1981, nr 29, poz. 155.

⁸ Dz.U., 1981, nr 29, poz. 160.

⁹ M.P., 1981, nr 30, poz. 275.

¹⁰ AIPN, 01254/752, Zarządzenie nr 008/73 ministra spraw wewnętrznych z 19 XI 1973 r. w sprawie regulaminu organizacyjnego i zakresu działania Głównego Urzędu Cenzury Wojennej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na okres bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa Państwa i wojny, k. 131–135.

¹¹ *Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 12 XII 1981 r. w sprawie powołania organów cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych*, M.P., 1981, nr 30, poz. 275.

nikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych. Zasadniczym aspektem funkcjonowania cenzury była jawność. W ślad za przepisami ogólnymi o stanie wojennym przepisy szczegółowe wydali zarówno minister łączności, jak i dyrektor Głównego Urzędu Cenzury. Minister łączności wydał 12 grudnia 1981 r. „Instrukcję wykonawczą w sprawie postępowania pocztowych jednostek organizacyjnych w warunkach wprowadzenia cenzury i ograniczenia świadczenia usług pocztowych” oraz „Instrukcję wykonawczą w sprawie postępowania telekomunikacyjnych jednostek organizacyjnych w warunkach wprowadzenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych oraz ograniczenia świadczenia usług telekomunikacyjnych”¹². Uzupełnieniem tych przepisów były Wytyczne ministrów spraw wewnętrznych i łączności o zasadach współdziałania z jednostkami organizacyjnymi Państwowego Przedsiębiorstwa „Polska Poczta, Telegraf i Telefon”¹³. Również dyrektor GUC wydał przepisy określające sposób organizacji, zakres i zasady prowadzenia cenzury. Były to Wytyczne dyrektora Głównego Urzędu Cenzury MSW płk. Ryszarda Wójcickiego z 13 marca 1981 r. wraz z Załącznikiem Ldz. 0014/81 zastępcy dyrektora Departamentu Techniki MSW płk. Mieczysława Fedyny o zorganizowaniu cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych.

Cenzura funkcjonowała do 31 grudnia 1982 r. Szyfrogram zastępcy dyrektora Departamentu Techniki MSW płk. inż. Jerzego Kamińskiego nr 61326/728 Ldz. N-0052/82 z 31 grudnia 1982 r. wprowadzał zawieszenie cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych¹⁴. Tego dnia zaprzestano również prowadzenia cenzury przesyłek pocztowych. Następnego dnia funkcjonariuszy wydziałów techniczno-operacyjnych – odpowiednio Wydziałów „T”/sekcji „T” KW MO – obowiązywały dotychczasowe przepisy o prowadzeniu tajnej kontroli rozmów telefonicznych i w pomieszczeniach (czyli o podsłuchach telefonicznych, pokojowych i telegraficznych), a dla Wydziałów „W”/sekcji „W” KWMO aktualne były przepisy o tajnej perlustracji korespondencji¹⁵.

¹² AIPN, 1405/222, Uchwały Rady Ministrów i decyzje Ministra Łączności w okresie stanu wojennego (14 XII 1981 – 31 XII 1983) (dalej: AIPN, 1405/222), k. 67–79.

¹³ AIPN, 00133/17, Akty prawne dotyczące stanu wojennego 13 XII 1981 – 1 IV 1982, k. 13–20.

¹⁴ AIPN, 01799/3, Sprawozdania z prowadzenia cenzury telekomunikacyjnej (1981–1983) (dalej: AIPN, 01799/3), Pismo zastępcy dyrektora Departamentu Techniki do zastępców komendantów wojewódzkich ds. SB [w 48 województwach], Szyfrogram dotyczący zawieszenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Warszawa, 21 XII 1982 r., k. 23–24.

¹⁵ *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, s. 247–285; 478–544.

Zasady postępowania z dokumentacją dotyczącą przygotowań i wprowadzenia cenzury określała decyzja nr 072/82 kierownika Sztabu MSW z 19 listopada 1982 r.¹⁶ Załącznik do decyzji informował, że przekazaniu do archiwum Biura „C” i Wydziałów „C” podlegały dokumenty dotyczące m.in. kierowania resortem (konceptcje, decyzje, harmonogramy), powołania i zasad działania Sztabu MSW, planów działania resortu, internowania, cenzury wojennej, deponowania broni i środków łączności, współpracy MSW z MON oraz Komendantami Wojewódzkimi MO i sprawozdawczości. Dokumenty przekazywane do archiwum miały być skompletowane w teczce oznaczonej kryptonimem „Gotowość”. Podlegały one szczególnej ochronie i mogły być udostępniane tylko na podstawie pisemnych zezwoleń kierowników tych jednostek, które je złożyły¹⁷.

3. Zawieszenie łączności – operacja „Azalia”

Jedną z pierwszych operacji stanu wojennego miała być operacja o krypt. „Malwa” oznaczająca wyłączenie łączności telekomunikacyjnej. Kierownik Sztabu MSW gen. dywizji Bronisław Stachura wydał 1 grudnia 1981 r. decyzję o zmianie kryptonimów niektórych operacji. W ten sposób operacja o krypt. „Wrzos” dostała krypt. „Jodła”, a operacja „Malwa” stała się „Azalią”¹⁸. W sierpniu 1981 r. wysłano do komendantów wojewódzkich, komendantów szkół w Szczytnie, Pile i Słupsku oraz kierowników jednostek w MSW i KGMO tabelę sygnałów o krypt. „Synchronizacja”. Liczyła ona 53 hasła i służyła do zarządzenia realizacji poszczególnych operacji, np. sygnał „Enigma” oznaczał wprowadzenie kontroli urządzeń poligraficznych, „Hamulec” – ograniczenie działalności korespondentów, „Kabina” – wprowadzenie wojewódzkiej cenzury, „Kama” – wyłączenie telefonów¹⁹.

¹⁶ AIPN, 0717/6, t. 1, Decyzja nr 072/82 kierownika Sztabu MSW z 10 listopada 1982 r. w sprawie trybu postępowania z dokumentami związanymi z przygotowaniem do wprowadzenia stanu wojennego. Wykaz dokumentów opracowanych w okresie przygotowań do wprowadzenia stanu wojennego przewidzianych do zdeponowania (załącznik), Warszawa, 19 XI 1982 r., k. 248–249.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Kryptonimy były zmieniane ze względu na zachowanie tajności działań. Zob. AIPN, 113/37a, Akta krypt. „Gotowość” dot. przygotowań do wprowadzenia stanu wojennego, Decyzja nr 0044/81 kierownika Sztabu MSW z 1 grudnia 1981 r. w sprawie zmiany niektórych kryptonimów, Warszawa, 1 XII 1981 r., k. 29.

¹⁹ AIPN, 113/37a, Pismo dyrektora Zarządu I MSW płk. Bronisława Pawlikowskiego do ministra spraw wewnętrznych gen. Czesława Kiszcza, Warszawa, 10 VIII 1981 r., k. 25; *ibidem*, Tabela sygnałów telefonicznych i telegraficznych do realizacji przedsięwzięć związanych z wprowadzeniem stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa krypt. „Synchronizacja”, k. 28–36.

W październiku 1981 r. szef Sztabu MSW gen. Bogusław Stachura wysłał do KWMO założenia operacyjno-techniczne do opracowania poszczególnych akcji. Operacja „Azalia” miała na celu przerwanie publicznej łączności telekomunikacyjnej w całym kraju na okres kilku godzin podczas trwania akcji „Jodła”. Zakładano, że w czasie tej akcji łączność rządowa, międzymiastowa i międzynarodowa będzie sprawnie funkcjonować, a ludności zapewni się „inny sposób niż telefoniczny połączenia z pogotowiem ratunkowym, strażą pożarną, pogotowiem MO, jednostkami WSW, m.in. przez sieć radiową MO oraz za pośrednictwem radio-wozów i patroli z radiotelefonami”²⁰. Koordynatorem akcji „Azalia” był Departament II i jego odpowiedniki w województwach. Do jej przeprowadzenia w każdym województwie zorganizowano grupy operacyjne, których celem było zajęcie obiektów telekomunikacyjnych i przerwanie łączności. W ich skład wchodził: pracownik MSW/KWMO dowodzący grupą, zaufani pracownicy służby telekomunikacyjnej znający obiekt i oddział wojskowy, który miał opanować obiekt. Pracownicy resortu łączności będący tajnymi współpracownikami i kontaktami operacyjnymi nie wchodził w skład tych grup ze względu na możliwość dekonspiracji. W akcji nie powinni również uczestniczyć pracownicy wydziałów operacyjnych i techniczno-operacyjnych z obawy przed ujawnieniem²¹.

Na mocy decyzji nr 043/81 kierownika Sztabu MSW z 3 listopada 1981 r. do operacji „Malwa” wyznaczono Wojska Ochrony Pogranicza, które miały ją przeprowadzić we wszystkich województwach przygranicznych oprócz katowickiego oraz w województwach: łomżyńskim, legnickim, rzeszowskim i tarnowskim. Z kolei Nadwiślańskie Jednostki Wojskowe MSW działały w województwach: stołecznym, katowickim, krakowskim, częstochowskim, ostrołęckim i radomskim²².

W przeddzień wprowadzenia stanu wojennego ustalono zasady kierowania operacją. Sztab MSW, którym teraz kierował minister spraw wewnętrznych gen. dyw. Czesław Kiszczak, rozszerzono m.in. o szefów wszystkich służb. Jego członkowie byli odpowiedzialni za wykonanie operacji i sprawowali nadzór nad działalnością poszczególnych KWMO. Szef Służby Wywiadu i Kontrwywiadu oraz podsekretarz stanu gen. bryg. Władysław Pożoga nadzorował m.in. operację „Azalia” (łącznie z szefem służby zabezpieczenia operacyjnego), środki masowego przekazu, akcje specjalne wobec obiektów „Solidarności”, zdobywanie nadajników radiowych i współpracę

²⁰ AIPN, 113/37, Krypt. „Gotowość”, Założenia operacyjno-techniczne do sporządzenia planu akcji „Malwa”, Warszawa, 15 X 1981 r., k. 125–126.

²¹ *Ibidem*, k. 127–128.

²² AIPN, 113/37, Decyzja nr 043/81 kierownika Sztabu MSW z 3 XI 1981 r. do zaplanowania i przygotowania operacji „Malwa”, k. 171.

ze służbami bezpieczeństwa krajów socjalistycznych. W jego kompetencji była również kontrola nad KWMO: w Białej Podlaskiej, Kaliszu, Warszawie i Włocławku. Z kolei Szef Służby Zabezpieczenia Operacyjnego gen. bryg. Konrad Straszewski sprawował nadzór nad zorganizowaniem cenzury wojennej oraz zapewnieniem łączności telekomunikacyjnej i poczty specjalnej dla resortu spraw wewnętrznych, centralnych władz PZPR i rządu²³.

W sobotę 12 grudnia 1981 r. o godz. 23.30 przystąpiono do operacji „Azalia” polegającej na wyłączeniu łączności telekomunikacyjnej w 330 obiektach na terenie całego kraju (60 w Warszawie) na blisko miesiąc – do 10 stycznia 1982 r. – oraz zajęciu przez wojsko placówek Polskiego Radia i Telewizji²⁴. Przerwanie łączności polegało na unieruchomieniu central miejscowych, międzymiastowych, międzynarodowych, teleksowych, telegramowych i genteksowych ze względu na to, że publicznie dostępne środki łączności pracowały na łączach komutowanych (tj. połączenie użytkownika z publiczną siecią telefoniczną). Wyłączenie central odbywało się przez wyłączenie zasilania. W pierwszej kolejności wyłączano zasilanie centrali miejscowej, ponieważ głównym celem operacji „Azalia” było pozbawienie miast łączności telefonicznej w momencie rozpoczęcia internowań. Zamknięto łącza międzynarodowe w poszczególnych miastach w relacjach z państwami zachodnimi i skierowano cały ruch połączeń przez Warszawę, ograniczono ruch automatyczno-telefoniczny, teleksowy i telegraficzny w relacjach międzymiastowych, wprowadzono kontrolę rozmów międzynarodowych i międzymiastowych oraz rozmów telefonicznych w ruchu ręcznym i półautomatycznym przez telefonistki, a w ruchu automatycznym przez personel centrali, a także wyłączono telefony i teleksy osobom i instytucjom, których działalność zagrażała bezpieczeństwu państwa i porządkowi publicznemu²⁵. Odbywało się to zgodnie z harmonogramami działań opracowanymi przez Biuro „W” w zakresie cenzury pocztowej i Departament Techniki w zakresie cenzury telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych²⁶. W ślad za tym przeprowadzono

²³ AIPN, 113/37, Zasady funkcjonowania Kierownictwa i Sztabu MSW na czas poważnego zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego Państwa, Warszawa, 11 XII 1981 r., k. 430–434.

²⁴ *Polskie Radio i Telewizja w stanie wojennym*, oprac. S. Ligarski, G. Majchrzak, Warszawa 2011.

²⁵ AIPN, 113/37, Plan działania resortu spraw wewnętrznych w warunkach stanu „W”, [sierpień], 1981 r., k. 58; *ibidem*, Założenia operacyjno-techniczne do sporządzenia planu akcji „Malwa”, Warszawa, 15 X 1981 r., k. 127–128.

²⁶ AIPN, 113/37, Harmonogram działań Biura „W” dot. rozwinięcia cenzury, [25 III 1981 r.], k. 580; *ibidem*, Wytyczne dyrektora Głównego Urzędu Cenzury MSW w sprawie kontroli rozmów i korespondencji przesyłanych środkami telekomunikacyjnymi, [b.d.], k. 600–604.

w całym kraju militaryzując nie tylko jednostek MSW, KGMO i komend wojewódzkich MO, lecz także Komendy Głównej Straży Pożarnej oraz niektórych przedsiębiorstw handlowych²⁷. Całą operację wykonywało ponad 5 tys. osób: 700 funkcjonariuszy MSW (z Departamentów „T”, II i KWMO), 350 funkcjonariuszy MO i ZOMO, 1200 żołnierzy podległych MON, 3201 żołnierzy z jednostek wojskowych MSW (1532 z Wojsk Ochrony Pogranicza i 1669 żołnierzy z Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW). Na posiedzeniu Sztabu MSW 8 stycznia 1982 r. gen. bryg. Zdzisław Sarewicz pozytywnie ocenił przeprowadzenie operacji „Azalia”. Stwierdził, że „opanowanie i zabezpieczenie obiektów łączności umożliwiło paraliżowanie wielu poczynań przeciwnika, utrudniało koordynację wrogich działań i opóźniło odtwarzanie struktur opozycyjnych w podziemiu”. Pozytywnie ocenił zastosowanie blokady łączności zachodnich przedstawicielstw dyplomatycznych, „co utrudniło działalność rezydentur wywiadowczych”²⁸. Z kolei gen. bryg. Konrad Straszewski ocenił operację „Azalia” w służbie łączności. Stwierdził, że jej wprowadzenie w obiektach telekomunikacyjnych trwało 15 minut. Podkreślił też sprawność działania łączności MSW mimo dziesięciokrotnie większych obciążeń oraz szybkie zorganizowanie centralnego Urzędu Cenzury Wojennej – w ciągu 36 godzin (w planie przeznaczono na to 72 godziny)²⁹.

Główny Urząd Cenzury powstał 14 grudnia 1981 r. na bazie Biura „W”. Jego dyrektorem został dotychczasowy dyrektor Biura „W” płk Ryszard Wójcicki, a zastępcą – dotychczasowy zastępca dyrektora Departamentu Techniki płk. Mieczysław Fedyna. Powołano także 49 Wojewódzkich Urzędów Cenzury i jeden Rejonowy Urząd Cenzury w Gdyni³⁰. W WUC szefem cenzury pocztowej był dotychczasowy naczelnik Wydziału „W”, a za kontrolę łączności telefonicznej i telegraficznej odpowiadała kadra kierownicza Wydziału „T”.

Grupy operacyjne Departamentu II i siły wojskowe przebywały w obiektach telekomunikacyjnych do pierwszej dekady stycznia 1982 r. Nastąpiło wówczas wycofywanie wojska, po czym rozpoczęło się odblokowywanie łączności. 15 stycznia 1982 r. odbyło się posiedzenie

²⁷ AIPN, 0049/8, Uchwała nr 9/81 Komitetu Obrony Kraju z 12 XII 1981 r. w sprawie militaryzacji, k. 54–59; L. Kowalski, *Komisarze stanu wojennego*, „Zeszyty Historyczne” 1995, nr 112.

²⁸ AIPN, 113/37, Plan działania resortu spraw wewnętrznych..., k. 51–55; AIPN, 0717/6, t. 2, Protokół z posiedzenia Sztabu MSW w dniu 8 I 1982 r. powołanego do kierowania Operacją „Lato-80”, k. 224.

²⁹ AIPN, 0717/6, t. 2, k. 232.

³⁰ M.P., 1981, nr 30, poz. 275, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 XII 1981 r. w sprawie powołania organów cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych.

przedstawicielei Sztabu MSW i Sztabu Generalnego MON, na którym opracowano program łągodzenia niektórych skutków stanu wojennego. W punkcie dotyczącym łączności zakładał on uruchomienie radiokomunikacji na Bałtyku, uruchomienie teleksów w ambasadach krajów socjalistycznych oraz częściowe odblokowanie teleksów w kraju. Utrzymano kontrolę rozmów telefonicznych, cenzurę pocztową i telekomunikacyjną oraz blokadę łączności międzymiastowej³¹.

4. Organizacja cenzury pocztowej w WUC

Bazę organizacyjno-kadrową urzędów cenzury w zakresie korespondencji pocztowej stanowili funkcjonariusze pionu „W”. Przed stanem wojennym perlustrację korespondencji zorganizowano w urzędach pocztowych. Pozyskiwano tam sieć tzw. pracowników zaufanych spośród osób pracujących na rozdzielni (sortowni) listów, a także spośród kierownictwa, które miało chronić te działania przed dekonspiracją. W urzędach pocztowych organizowano tzw. stałe i doraźne punkty „W”. Stały punkt „W” organizowano w pomieszczeniach urzędu pocztowego lub przylegających do niego, odpowiednio zalegndowanych i przeznaczonych dla funkcjonariuszy Wydziału „W”. Zespół pracowników zaufanych dokonywał pierwszej selekcji listów, np. na podstawie nazw ulic, adresów lub nazwisk osób. Następnie przekazywał korespondencję za pomocą punktu kontaktowego funkcjonariuszom w punkcie „W”. Ci otwierali listy, sporządzali z nich fotokopie lub notatki, a następnie je zaklejali i odsyłali do adresata³².

W wyniku reformy administracyjnej z 1975 r. jednostki zabezpieczenia operacyjnego funkcjonowały we wszystkich KWMO. Były to: wydziały „B” (obserwacja i wywiady), wydziały „T” (instalacja i eksploatacja techniki operacyjnej), wydziały „C” (ewidencja operacyjna i archiwum). Z kolei należące do nich wydziały „W” zajmujące się perlustracją korespondencji nie powstały we wszystkich KWMO. Nie było ich w 11 mniejszych województwach: białkopodlaskim, bielskim, chełmskim, ciechanowskim, leszczyńskim, nowosądeckim, ostrołęckim, sieradzkim, skierniewickim, suwalskim i zamojskim. W kolejnych latach okazało się, że z tej grupy w czterech województwach zorganizowano Wydziały

³¹ AIPN, 0717/6, t. 2, Notatka ze wspólnego posiedzenia przedstawicielei Sztabu Generalnego MON oraz przedstawicielei Sztabu MSW w dniu 15 I 1982 r., k. 250–251.

³² Szerzej zob. M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014, s. 394–400; 407–417; L. Smółka, *W” na Dolnym Śląsku. Prywatna korespondencja zakwestionowana przez Służbę Bezpieczeństwa po 1956 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9), s. 387–432.

„W”: w październiku 1976 r. w Bielsku-Białej i Suwałkach, w grudniu 1976 r. w Sieradzu i w grudniu 1977 r. w Lesznie. Ostatecznie Wydziały „W” funkcjonowały w 42 województwach z 49 istniejących³³.

W pionie „W” od jesieni 1980 r. trwały prace przygotowawcze nad zorganizowaniem urzędów cenzury. W styczniu 1981 r. zastępca dyrektora Biura „W” płk Jan Bator przekazał do Zarządu I MSW informację o gotowości do wprowadzenia cenzury. Na bazie Biura „W” planowano powołanie Głównego Urzędu Cenzury, a w 42 województwach, w których istniały Wydziały „W”, zamierzano powołać Wojewódzkie Urzędy Cenzury oraz Rejonowy Urząd Cenzury w Gdyni na bazie Grupy „W”. Z kolei w siedmiu Komendach Wojewódzkich (Biała Podlaska, Chełm, Ciechanów, Nowy Sącz, Ostrołęka, Skierniewice i Zamość), gdzie nie było Wydziałów „W”, urzędy cenzury miały zostać obsadzone rezerwą kadrową przewidzianą na okres wojny, tzn. byłymi funkcjonariuszami SB i MO³⁴. W lutym 1981 r. kierownik Sztabu MSW wydał decyzję o podjęciu przygotowań przez Biuro „W”, Departament Techniki MSW i Komendantów Wojewódzkich MO do zorganizowania Głównego Urzędu Cenzury w Warszawie oraz Wojewódzkich Urzędów Cenzury w województwach³⁵. WUC miały liczyć piętnastu funkcjonariuszy. W małych województwach, powstałych w wyniku reformy administracyjnej, w skład WUC mieli wchodzić wszyscy funkcjonariusze Wydziału „W”. Z kolei w Białej Podlaskiej, Ciechanowie, Chełmie, Nowym Sączu, Ostrołęce, Skierniewicach i Zamościu pięciu spośród nich miało być funkcjonariuszami SB, a dziesięciu – żołnierzami rezerwy³⁶. Zarówno GUC, jak i WUC miały funkcjonować na podstawie opracowanych w resorcie planów obronnych PM-77, których przygotowanie nakazał minister spraw wewnętrznych zarządzeniem nr 002/76 z 17 maja 1976 r. W styczniu 1977 r. Zarząd I MSW opracował instrukcję określającą zasady przygotowania planów obronnych przez wszystkie jednostki organizacyjne MSW i KGMO na wypadek „wzrostu zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny”³⁷. Przyjęto koncepcję, aby nie naruszać systemu obiegu

³³ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 43.

³⁴ AIPN, 113/37, Notatka służbowa dotycząca organizacji cenzury przesyłek pocztowych, Warszawa, 17 I 1981 r., k. 415–418.

³⁵ AIPN, 0717/6, t. 1, Decyzja nr 0022/81 kierownika Sztabu MSW z 4 II 1981 r., Warszawa, k. 117–118.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ AIPN, 1585/6007, Instrukcja dyrektora Zarządu I MSW z 17 I 1977 r. w sprawie opracowania planów obronnych „PM-77” w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Komendzie Głównej Milicji Obywatelskiej. Plany te obowiązywały do 1985 r., a w tym roku opracowane nowe „PM-85”.

przesyłek pocztowych i lokalizacji urzędów pocztowych. Założono także, że w obiektach pocztowych wykorzystywanych przez pion „W” nadal będzie się prowadzić czynności legalizacyjne, aby móc ponownie wykorzystywać te pomieszczenia po zniesieniu lub zawieszeniu cenzury.

Na przełomie marca i kwietnia 1981 r. na terenie siedmiu województw, w których nie prowadzono tajnej perlustracji korespondencji (Biała Podlaska, Chełm, Ciechanów, Nowy Sącz, Ostrołęka, Skierniewice i Zamość), przeprowadzono ćwiczenia pod kryptonimem „Krokus-81”, podczas których sprawdzono sprawność przy powoływaniu urzędów cenzury i odbyto ćwiczenia praktyczne przy cenzurowaniu dokumentów pozorowanych. Na początku maja 1981 r. wysłano do 49 województw pakiety zawierające komplet dokumentacji i pieczęcie cenzorskie. Przewidziano cztery rodzaje pieczęci cenzorskich z napisem: „Ocenzurowano”, „Nie ocenzurowano”, „Wolne od cenzury”, „Nie podlega cenzurze” oraz okrągłą pieczęć Urzędu Cenzury z numerem identyfikacyjnym cenzora³⁸.

Cele i zadania cenzury najlepiej przedstawił szef GUC płk Ryszard Wójcicki, który w lutym 1983 r. opracował ocenę funkcjonowania cenzury w okresie stanu wojennego. Wśród celów działania cenzury wymieniał on: „ujawnianie osób prowadzących wrogą lub przestępczą działalność oraz utrzymujących podejrzane kontakty, korzystających w tym celu z pocztowego kanału łączności; wykrywanie łączności pomiędzy agentami obcych wywiadów, jak również łączności między agentami a ośrodkami oraz jej sposobów, metod i form; zapobieganie i przerywanie kolportażu wszelkich wrogich, antysocjalistycznych wydawnictw, materiałów, ulotek; przeciwdziałanie rozpowszechnianiu wrogiej propagandy mogącej osłabić lub podważyć sojusze z państwami sprzymierzonymi”³⁹.

Wojewódzkie Urzędy Cenzury w większości przypadków zorganizowano na terenie Komend Wojewódzkich. Zdarzały się jednak wyjątki, np. w Pile WUC znajdował się na terenie Szkoły Podoficerskiej. W wyniku uzgodnień resortów spraw wewnętrznych i łączności listy wpływały do miejscowości, gdzie zorganizowano urzędy cenzury (czyli do miast wojewódzkich). W pierwszej kolejności zawieszono terminowość przesyłek. Przesyłki krajowe dzielono na materiał przychodzący i wychodzący. Materiał, który przychodził z kraju, segregowano wg alfabetycznego wykazu ulic. Korespondencję listową krajową wychodzącą dzielono na część z nadawcą i bez nadawcy. Pracownicy łączności dostarczali listy

³⁸ AIPN, 1585/5232, Ocena funkcjonowania cenzury w okresie obowiązywania stanu wojennego w PRL (13 grudnia 1981 – 30 grudnia 1982 r.), Warszawa, 10 II 1983 r., k. 5. Dokument został opublikowany w: G. Majchrzak, *Ocenzurowano*, „Karta” 1999, nr 29, s. 141–148.

³⁹ *Ibidem*, k. 6–7.

do WUC. Z kolei na terenie WUC przesyłki wymieniali żołnierze rezerwy lub czynni funkcjonariusze MO z ochrony Komend oraz funkcjonariusze komórek „W”. Do marca 1982 r. pracowano w systemie całodobowym, następnie w systemie dwuzmianowym (od 6.00 do 23.00) z wyjątkiem pory nocnej. Do zadań pracowników cenzury należało: otwieranie, przeglądanie, zatrzymywanie i konfiskowanie przesyłek pocztowych (listów, paczek) zarówno w obrocie krajowym, jak i zagranicznym. Cenzura listów odbywała się w sposób selektywny pod nadzorem funkcjonariuszy cenzury. Cenzurę przesyłek pocztowych w obrocie z zagranicą prowadziły GUC w Warszawie oraz WUC w Szczecinie i RUC w Gdyni we własnych pomieszczeniach⁴⁰.

Cenzurę paczek ze względu na problemy kadrowe powierzono pracownikom urzędów pocztowo-telekomunikacyjnych, w których zorganizowano punkty nadawania paczek. W tym zakresie Główny Urząd Cenzury współpracował z Głównym Urzędem Ceł⁴¹. Cenzurę paczek w obrocie zagranicznym prowadziły GUC w Warszawie oraz WUC-e w Katowicach, Przemyślu, Wrocławiu i RUC w Gdyni. Z kolei paczki przychodzące z RFN cenzurował WUC w Poznaniu. Cenzura odbywała się w sposób selektywny i dokonywali jej funkcjonariusze urzędu celnego pod nadzorem funkcjonariuszy cenzury. Podlegały jej nadsyłane z zagranicy paczki i standardowe przesyłki przeznaczone dla odbiorców indywidualnych. Wśród nich były paczki przywożone przez zagraniczne firmy, a zawierające żywność i leki kierowane do instytucji charytatywnych w charakterze pomocy socjalnej. Zatrzymywano paczki z bronią palną, amunicją, materiałami wybuchowymi, ale także urządzeniami radiowymi nadawczo-odbiorczymi, urządzeniami poligraficznymi, wydawnictwami i publikacjami objętymi zakazem rozpowszechniania lub pozbawionymi debitu komunikacyjnego. Urząd celny w takim przypadku powiadamiał Wojewódzki Urząd Cenzury. W razie znalezienia wydawnictw i publikacji wyłączano je z paczki i kierowano ją do adresata. Każdy przypadek zatrzymania paczki przez urząd celny był odnotowany w specjalnym wykazie. Funkcjonariusz celny po skontrolowaniu przesyłki celnej nanosił na nią stempel „Ocenzurowano” wraz z datą. Główny Urząd Ceł wspólnie z GUC określił zasady wywozu za granicę dokumentacji urzędowej, takiej jak opracowania naukowe lub dziennikarskie. Konieczne było zaświadczenie

⁴⁰ *Ibidem*, k. 113–12; M.P., 1981, nr 30, poz. 275, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 XII 1981 r. w sprawie powołania organów cenzury przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych.

⁴¹ Regulowało to Porozumienie z 19 XII 1981 r. dotyczące wykonywania przez funkcjonariuszy administracji celnej czynności cenzorskich w trakcie rewizji celnej przesyłek przewożonych w niehandlowym obrocie towarowym.

zawierające rodzaj, liczbę i treść wywożonych materiałów, cel i kraj wywozu wraz ze stwierdzeniem, że nie zawierają tajemnicy państwowej i wskazywały osobę upoważnioną do ich wywiezienia (dane personalne i numer paszportu) wraz z podpisem kierownika instytucji⁴². W pierwszej połowie 1982 r. nastąpiło złagodzenie rygorów wobec paczek wysyłanych przez instytucje i organizacje społeczne, których działalności nie zawieszono. Paczki te musiały mieć spis zawartości oraz podpis i pieczęć kierownika jednostki wysyłającej⁴³.

Cenzurze nie podlegały urzędowe przesyłki pocztowe wymieniane między centralnymi i terenowymi instancjami partyjnymi, organami władzy i administracji państwowej, korespondencja wysyłana przez organy partyjne i administrację do urzędów, instytucji, przedsiębiorstw i organizacji, których działalność nie została zawieszona. Formalnie nie podlegała cenzurze korespondencja wysyłana od i do placówek dyplomatycznych. Stosowano jednak nadal kontrolę tej korespondencji wg zleceń jednostek operacyjnych⁴⁴.

Techniki pracy cenzorskiej różniły się w zależności od urzędów cenzury. W Głównym Urzędzie Cenzury mającym siedzibę w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych cenzurowano wszystkie zagraniczne przesyłki wychodzące i przychodzące za pośrednictwem urzędu pocztowo-celnego Warszawa-3. Poszczególne wydziały miały wąski i wydzielony zakres czynności, np. otwieranie, zamykanie i opracowanie analityczne listów. W pierwszej kolejności opracowywano przesyłki wartościowe i poleczone. Najpierw materiał listowy przeznaczony do ocenowania otwierano przez przecięcie dostępnymi środkami (nożyczki, maszynki do otwierania kopert) lewej krawędzi koperty od strony adresata. Cenzurą właściwą, czyli analizą treści przesyłki, zajmowała się najliczniejsza grupa pracowników urzędów cenzury. Przy wyjmowaniu wkładu zwracano uwagę na dodatkowe rzeczy, np. pieniądze, znaczki pocztowe. W czasie prac cenzorskich ustalono tryb postępowania z przesyłkami: zamazanie, wyłączenie części, zatrzymanie (do dalszego wykorzystania operacyjnego lub procesowego) i konfiskata. Jeśli uznano, że treść przesyłki można wykorzystać opera-

⁴² AIPN, 001708/1809, Ryszard Ulas, *Organizacja i prowadzenie cenzury przesyłek pocztowych w okresie obowiązywania stanu wojennego*, [praca dyplomowa], Wyższa Szkoła Oficerska im. Feliksa Dzierżyńskiego, Legionowo 1983 (dalej: R. Ulas, *Organizacja i prowadzenie cenzury...*), s. 30. Autor pracy znał opracowanie dyrektora GUC płk. Ryszarda Wójcickiego (zob. AIPN, 1585/5232).

⁴³ AIPN, 0033/17, Wytoczne ministrów spraw wewnętrznych i łączności o zasadach współdziałania z jednostkami organizacyjnymi Państwowego Przedsiębiorstwa „Polska Poczta, Telegraf i Telefon”, k. 15.

⁴⁴ AIPN, 1585/5232, Ocena funkcjonowania cenzury w okresie obowiązywania stanu wojennego w PRL (13 grudnia 1981 – 30 grudnia 1982 r.), Warszawa, 10 II 1983 r., k. 7.

cyjnie lub procesowo, urząd cenzury mógł przesłać do MSW lub MON dokument w oryginale, kserokopię lub sporządzić z treści notatkę informacyjną. Szczególnej pieczy podczas cenzurowania poddawano przesyłki z zawartością. Prowadzono ewidencję takich przesyłek i ich zawartości. Jeśli przesyłkę zakwalifikowano do zatrzymania lub konfiskaty, jej zawartość przepadała na rzecz Skarbu Państwa bez odszkodowania. Konfiskacie podlegały wszystkie przesyłki wychodzące za granicę, które zawierały wkład pieniężny lub inne przedmioty wartościowe.

W WUC cenzor sam wykonywał wszystkie czynności związane z opracowaniem cenzorskim przesyłki listowej. Po zakończeniu analizy treści dokumentu nanosił na kopertę od strony adresata w lewym górnym rogu okrągłą pieczęć ze swoim numerem identyfikacyjnym. Oprócz niej przystawiał drugą, prostokątną pieczęć: „OCENZUROWANO” lub „WOLNE OD CENZURY”. Tej drugiej pieczętąki używano na przesyłki krajowe i zagraniczne kierowane do placówek dyplomatycznych lub z nich wychodzące⁴⁵.

Formą dokumentowania przebiegu pracy przez urzędy cenzury były specjalnie opracowywane raporty dzienne. Raport zawierał: liczbę przesyłek dostarczonych do ocenzurowania przez urząd pocztowy, liczbę faktycznie ocenzurowanych przesyłek, liczbę dokumentów niepodlegających cenzurze oraz część prezentującą wyniki pracy urzędu z zestawieniem dokumentów przekazanych do wykorzystania (operacyjnego lub procesowego), konfiskaty i adresata. W raporcie dziennym umieszczano również dane dotyczące liczby osób pracujących przy cenzurowaniu, rodzaj wykonywanej przez nich pracy i liczbę dokumentów przypadającą na osobę. Raporty dzienne następnie opracowywano jako zestawienie zbiorcze obejmujące 10 dni i przesyłano do GUC MSW. Główny Urząd Cenzury sporządzał również raporty dzienne i okresowe. Na potrzeby kierownictwa resortu opracowywał zestawienia z pracy WUC, zawierające liczbę przesyłek dostarczonych do ocenzurowania przez urzędy pocztowe, liczbę faktycznie ocenzurowanych przesyłek i liczbę przekazanych do wykorzystania lub skonfiskowanych⁴⁶.

Podczas prowadzenia cenzury uzyskiwano szereg informacji o opiniach i nastrojach społecznych w różnych środowiskach (wśród studentów, ludzi nauki i kultury) dotyczących tematyki stanu wojennego, polityki partii i rządu. W styczniu 1982 r. dominowały nastroje opozycyjne, w listach osób internowanych był widoczny sprzeciw wobec działań rządu i negatywne uwagi co do ustroju socjalistycznego. Również do

⁴⁵ R. Ulas, *Organizacja i prowadzenie cenzury...*, s. 19–20.

⁴⁶ Raporty dzienne i zestawienia dekadowe zachowały się tylko z nielicznych WUC, np. w Ostrołęce. Zob. AIPN, 00133/41, Informacje dotyczące pracy Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w Ostrołęce (14 XII 1981–31 XII 1982 r.).

redakcji regionalnych i dziennika TV napływały listy i dokumenty, w których potępiano wprowadzenie stanu wojennego⁴⁷. Na potrzeby prasy, radia i telewizji Główny Urząd Cenzury przygotował wiele informacji z cenzury dotyczących „wrogich i szkodliwych” działań skierowanych przeciw PRL. Za takie akcje GUC uznawał działania tzw. rewizjonistów zachodniemieckich, polegające na masowym wysyłaniu map i książek przedstawiających tereny „Wielkich Niemiec” w granicach z 1937 r. Za działania szkodliwe uznawano również tzw. akcję pomocy udzielaną przez państwa zachodnie w okresie stanu wojennego, która polegała na wysyłaniu paczek z żywnością i odzieżą osobom internowanym i ich rodzinom ze względu na prześladowania i brak środków do życia. Oprócz paczek w masowy sposób wysyłano do Polski karty pocztowe z żądaniem powrotu do sytuacji sprzed 13 grudnia 1981 r. Z kolei w Polsce pojawiło się wiele kart pocztowych krytykujących stan wojenny i jego autorów. W niektórych przypadkach sprawę kierowano do prokuratury⁴⁸. Przykładowo, WUC w Ostrołęce 27 stycznia 1982 r. przejął kartę pocztową z krytyczną treścią o gen. Wojciechu Jaruzelskim. Materiały skierowano do Wydziału IV, ponieważ podejrzewano, że nadawcą karty jest zakonnik z Przasnysza. Wydział IV założył sprawę operacyjnego rozpracowania o krypt. „Oszczerca”, a Wydział Śledczy wszczął postępowanie przygotowawcze⁴⁹. W trakcie przesłuchania o. Czesław Wojtach ze Zgromadzenia Pasjonistów w Przasnyszu przyznał się do wysłania kartki do ks. Jana Zieji. Potwierdzenie uzyskano w wyniku ekspertyzy pisma. Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Warszawie 13 sierpnia 1982 r. umorzyła sprawę z powodu stwierdzenia u oskarżonego ograniczonej poczytalności⁵⁰. W innej sprawie, po przejęciu listu z Gdańska w styczniu 1982 r. przez WUC KSMO w Warszawie, jego nadawcę Ryszarda Wincerowicza oskarżono o „rozpowszechnianie fałszywych wiadomości” za opisanie wydarzeń z 16 grudnia 1981 r. w Gdańsku. Sprawę rozpatrywał Sąd Marynarki Wojennej w Gdyni i 3 kwietnia 1982 r. wydał wyrok uniewinniający⁵¹.

⁴⁷ AIPN, 1585/5256, Postawy i nastroje społeczne. Informacje oparte na materiałach cenzury (1982–1983), Informacja nr 6 dotycząca postaw i nastrojów społecznych opracowana w oparciu o materiały cenzury odnotowane w okresie od 25–30 I 1982 r., Warszawa, 4 II 1982 r., k. 6–7.

⁴⁸ R. Ulas, *Organizacja i prowadzenie cenzury...*, s. 20–22.

⁴⁹ AIPN, 983/22, Sprawa „Oszczerca”, Plan przedsięwzięć do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Oszczerca”, Ostrołęka, 28 I 1982 r., k. 10–13.

⁵⁰ AIPN, 983/22, Sprawa „Oszczerca”, Postanowienie o umorzeniu śledztwa, odpis, 13 VIII 1982 r., k. 40–41.

⁵¹ M. Kruk, *Ryszard Wincerowicz przed Sądem Marynarki Wojennej, czyli historia listu do Adama. Perłustracja korespondencji w stanie wojennym*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9), s. 463–467.

Tabela 1. Wyniki liczbowe pracy Głównego Urzędu Cenzury i Wojewódzkich Urzędów Cenzury w okresie od 13 grudnia 1981 do 13 grudnia 1982 r.

Okres 13 XII 1981 – 13 XII 1982	GUC	WUC	Razem
Ogólna liczba przesyłek listowych	62,8 mln	489,1 mln	551,9 mln
Ocenzurowano i skontrolowano operacyjnie	10,9 mln	71,9 mln	82,8 mln
Opracowano do zamówień	150 tys.	683 tys.	833 tys.
Skierowano do wykorzystania			
a) operacyjnego	6,6 tys.	122,7 tys.	129,3 tys.
b) procesowego	249	9 tys.	9249
Przekazano do informacji	24,2 tys.	12,3 tys.	36,5 tys.
Przebadano metodami:			
a) fizycznymi	160 tys.	613 tys.	773 tys.
b) chemicznymi	32,5 tys.	-	32,5 tys.
Zatrzymano	759 tys.	171 tys.	930 tys.
Średnio na dobę funkcjonariusz cenzurował lub kontrolował operacyjnie	455	305	-

Źródło: AIPN, 1585/5232, Ocena funkcjonowania cenzury w okresie obowiązywania stanu wojennego w PRL (13 grudnia 1981 – 30 grudnia 1982 r.), Warszawa, 10 II 1983 r., k. 14–15.

W okresie stanu wojennego łącznie ocenzurowano 82,8 mln krajowych i zagranicznych przesyłek listowych, co stanowiło 15 proc. ogólnego wpływu korespondencji (na 551,9 mln). W Wojewódzkich Urzędach Cenzury KWMO ocenzurowano 71,9 mln krajowych listowych przesyłek, co stanowiło 14,3 proc. ich ogólnego wpływu (zob. tabela 1). Łącznie ocenzurowano 3 mln paczek. Najwięcej przesyłek ocenzurowano w WUC w: Łodzi (10,5 mln), Gdańsku (7 mln), Warszawie (4,8 mln), Sieradzu (3,8 mln), Łomży (3,5 mln), a najmniej w: Tarnowie (273,4 tys.), Ciechanowie (278 tys.), Siedlcach (309,4 tys.), Kaliszu (344,5 tys.), Pile (389 tys.). Do wykorzystania operacyjnego skierowano w GUC 6,6 tys., czyli co 1244. cenzurowany dokument. Najwięcej dokumentów do wykorzystania operacyjnego skierowały WUC KSMO (16,2 tys.) i WUC w Legnicy (7,2 tys.). Z liczby 122,7 tys. dokumentów skierowanych przez WUC jednostki rozliczyły się z 55,4 tys. i wykorzystywały je do: wszczęcia spraw operacyjnych (1926), poszerzenia informacji do spraw obiektowych (1,7 tys.), poszerzenia informacji w teczках zagadnieniowych (16,2 tys.), pozyskań TW (1333), zastrzeżenia wyjazdów zagranicznych (369). Na podstawie

dokumentów cenzury ustalono: 128 autorów wrogich anonimów, 77 osób poszukiwanych, 36 nielegalnych organizacji, 1034 uciekinierów do krajów zachodnich, 912 faktów naruszania tajemnicy państwowej i służbowej. Najwięcej dokumentów wykorzystali pionierzy: IV (24,3 tys.), III (12,8 tys.), II (8,8 tys.), upoważnione jednostki MON (6,7 tys.)⁵².

Materiały cenzury wykorzystywano w pracy operacyjnej lub dochodzeniowej, m.in. w postępowaniach przygotowawczych w sprawach jako materiały dowodowe, do przeprowadzenia rozmów ostrzegawczych z figurantami spraw oraz rozmów o charakterze profilaktycznym, do operacyjnego rozpoznania uciekinierów do krajów zachodnich, a także jako materiał do szantażu osób uczestniczących w manifestacjach, skłaniając ich do podawania nazwisk innych uczestników. Autor pracy dyplomowej na temat prowadzenia cenzury w stanie wojennym zwrócił również uwagę, że w zależności od województwa można było określić ogólną tematykę poruszaną w przesyłkach. W Warszawie jako siedzibie centralnych władz partyjnych i politycznych przeważały opinie i nastroje związane z decyzjami politycznymi i gospodarczymi. W województwach typowo rolniczych, jak siedleckie, skierniewickie, leszczyńskie, w listach dominowała treść o charakterze rodzinnym lub towarzyskim, w małym stopniu politycznym. Wiele WUC (jak Wrocław, Katowice, Olsztyn, Suwałki) organizowało działania mające na celu odparcie zagrożenia ze strony rewizjonistów niemieckich, którzy wysyłali do Polski literaturę mogącą negatywnie wpływać na nastroje ludności z rejonów Warmii, Mazur i Śląska⁵³. W korespondencji z Krakowa przewijało się kilka zagadnień: stan wojenny i jego reperkusje (brak poparcia społeczeństwa dla działań władzy), sprawa przyszłości ruchu związków zawodowych (przekonanie o konieczności wznowienia NSZZ „Solidarność”), krytyka wobec władz partyjnych i akcenty antyradzieckie, a także obniżenie stopy życiowej społeczeństwa spowodowane podwyżką cen⁵⁴.

Wśród 930 tys. zatrzymanych przesyłek było: 35,4 tys. ulotek i wydawnictw „Solidarności” (najwięcej zatrzymano w Warszawie – 17,8 tys. i we Wrocławiu – 6,3 tys.). Ponad 25 tys. stanowiły dokumenty, które w ramach akcji protestacyjnych zorganizowanych przez Amnesty International przesłano z krajów Europy Zachodniej, USA i Kanady na adresy naczelnych władz państwowych, a także 65 tys. kart pocztowych (głównie z Włoch,

⁵² R. Ulas, *Organizacja i prowadzenie cenzury...*, s. 23–26.

⁵³ *Ibidem*, s. 25–26.

⁵⁴ AIPN Kr, 066/40, t. 24, Informacje z wydziałów SB, pionu MO i WUC KWMO w Krakowie za okres od 1 VII 1982 do 31 VIII 1982 r. dotyczące operacji „Lato-80” (dalej: AIPN Kr, 066/40, t. 24), Informacja, Kraków, 9 VII 1982 r., k. 59–60; *ibidem*, Informacja, Kraków, 7 VIII 1982 r., k. 236–237.

Francji i Szwecji) z żądaniem uwolnienia internowanych i odwołania stanu wojennego. Ponadto 54,5 tys. stanowiły tzw. listy żebracze kierowane do krajów zachodnich, a 12,6 tys. dokumentów skierowano do różnych rozgłośni radiowych na Zachodzie. Najwięcej dokumentów kierowano do Radia Watykan (5,6 tys.), BBC (1,5 tys.) i RWE (ponad 800). Zatrzymano również 700 dokumentów przychodzących z tych rozgłośni do poszczególnych adresatów w kraju oraz 6 tys. płyt i 10 tys. kaset magnetofonowych przeznaczonych dla Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski (zawierały wystąpienia Jana Pawła II)⁵⁵.

5. Cenzura telekomunikacyjna – organizacja pracy i jej wyniki

Wojewódzkie Urzędy Cenzury, oprócz cenzury pocztowej, zajmowały się również cenzurą telekomunikacyjną i kontrolą rozmów telefonicznych. Odpowiedzialny za to zagadnienie był pion „T” (techniki operacyjnej) – Departament Techniki w centrali, a wydziały „T” w województwach⁵⁶. Prowadzenie cenzury telekomunikacyjnej można podzielić na trzy okresy: zerowy, pierwszy i drugi. Trudno określić dokładne daty ich funkcjonowania, ponieważ zależało to od danego województwa. W nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. o godz. 23.30 w ramach operacji „Azalia” wyłączono łączność telefoniczną i ruch telegraficzny. Ten czas nazywam okresem zerowym. Mimo przerwania łączności był to bardzo gorący czas zarówno dla funkcjonariuszy pionu „T”, jak i resortu łączności. Z Wydziałów „T” wyznaczono pracowników odpowiedzialnych za zorganizowanie punktów cenzorskich w Wojewódzkich Urzędach Telekomunikacyjnych (WUT), Urzędach Telekomunikacyjnych (UT) i Nadzorach Telekomunikacyjnych (NT). Funkcjonariusze WUC oddelegowani do cenzury telekomunikacyjnej prowadzili szkolenia dla pracowników łączności.

Okres pierwszy polegał na prowadzeniu cenzury telekomunikacyjnej przez funkcjonariuszy WUC. Nastąpiło wówczas częściowe włączenie łączności telefonicznej i teleksowej od końca grudnia 1981 r. i na początku stycznia 1982 r. Nadal trwały szkolenia pracowników resortu łączności. Okres ten trwał około dwóch miesięcy, czyli do końca lutego 1982 r. Okres drugi polegał na prowadzeniu cenzury telekomunikacyjnej przez

⁵⁵ AIPN, 1585/5232, Ocena funkcjonowania cenzury w okresie obowiązywania stanu wojennego w PRL (13 grudnia 1981 – 30 grudnia 1982 r.), Warszawa, 10 II 1983 r., k. 15.

⁵⁶ W okresie pokoju do zadań tego pionu należało m.in. instalowanie i użytkowanie podsłuchu pokojowego, podsłuchu telefonicznego, podsłuchu telegraficznego, podglądu dokumentowanego fotograficznie/filmowo oraz przeprowadzanie tajnych przesłuchań. Szerzej zob. M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu...*, s. 261–275.

pracowników resortu łączności, a kontrolę i nadzór nad nimi sprawowali pracownicy WUC (od końca lutego do grudnia 1982 r.).

Decyzją ministra łączności z 20 grudnia 1981 r. na terenie województwa uruchomiono łączność telefoniczną i telexową w wydzielonych pomieszczeniach Wojewódzkiego Komitetu Obrony (WKO) w urzędach wojewódzkich tzw. punktach abonenckich⁵⁷. Dyrektorzy Okręgów Poczty i Telekomunikacji uruchomili łączność telefoniczną w ruchu ręcznym i telexową w oparciu o doraźnie zorganizowane punkty abonenckie. Powstawały one w ministerstwach, urzędach centralnych w pomieszczeniach departamentów wojskowych (komórek obronnych) oraz w urzędach wojewódzkich w wydzielonych pomieszczeniach będących w dyspozycji sekretariatu WKO. W punktach abonenckich wszystkie połączenia telefoniczne i telexowe były rejestrowane przez obsługę zorganizowaną z pracowników resortu łączności. Połączenia telefoniczne były ograniczane do pięciu minut. Powiadomienia o telexach (które przysły) lub rozmowach międzymiastowych dostarczała służba doręczycieli (listonoszy). Osoby korzystające z punktów abonenckich musiały posiadać pisemne upoważnienie podpisane przez dyrektora zakładu pracy, potwierdzone przez sekretariat WKO lub Pełnomocnika KOK.

Cenzura korespondencji telekomunikacyjnej i kontrola rozmów telefonicznych odbywały się na terenie WUT. Zorganizowanie cenzury telekomunikacyjnej przez WUC polegało na współpracy z Dyrekcjami Okręgu Poczty i Telekomunikacji, Głównym Urzędem Telekomunikacji Międzymiastowej, Okręgowymi Urzędami Telekomunikacji Międzymiastowej oraz Wojewódzkimi Urzędami Telekomunikacyjnymi. Dyrektorzy WUT w porozumieniu z WUC wyznaczali osoby do prowadzenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych. Szkolili je pracownicy WUC⁵⁸.

Korespondencję telekomunikacyjną stanowiły telegramy i telexy. Słowo telex (od „Teleprinter Exchange Service”) oznaczało zarówno samą wiadomość, jak i usługę abonencką świadczoną przez przedsiębiorstwa telekomunikacyjne. Inne określenie na telex to dalekopis. Tradycyjne modele dalekopisu wyglądały jak szafy z wbudowanymi dwoma powszechnie znanymi urządzeniami: maszyną do pisania i telefonem. W praktyce

⁵⁷ AIPN, 1405/222, Decyzja Ministra Łączności nr PF-5 z 20 XII 1981 r. w sprawie uruchomienia telefonicznej i telexowej łączności dla potrzeb ministrów i wybranych centralnych jednostek państwowych z urzędami wojewódzkimi, k. 17.

⁵⁸ AIPN, 1405/222, Instrukcja wykonawcza w sprawie postępowania telekomunikacyjnych jednostek organizacyjnych w warunkach wprowadzenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych oraz ograniczenia świadczenia usług telekomunikacyjnych, k. 67–79.

był to terminal do wysyłania, a także odbierania i drukowania teleksów na długich rolkach papieru. Wydrukowany teleks był specyficznym drukiem, perforowanym po bokach. Wynaleziony na początku XX w., w latach siedemdziesiątych był niezastąpiony w każdym zakładzie pracy i urzędzie⁵⁹. Łączność teleksowa (tx) powstała w Polsce po II wojnie światowej jako wydzielona sieć abonencka (odrębna od telegramowej), przeznaczona dla różnych instytucji, urzędów, organizacji itp. Stąd od tego czasu istniały dwie odrębne sieci (telegramowa i teleksowa) z odrębnymi centralami. Sieć teleksowa była przeznaczona do łączności teleksowej pomiędzy jej abonentami w celu wymiany różnych informacji, korespondencji itp. Nie było powiązania pomiędzy centralami i siecią teleksową a telegramową⁶⁰.

Cenzurę telegramów i teleksów wykonywano w GUC, WUC i RUC. W województwach w większych miastach, gdzie były urzędy telekomunikacyjne, zorganizowano punkty cenzorskie, gdzie funkcjonariusze prowadzili cenzurę telegramów i teleksów. Te punkty mieściły się w wydzielonych pomieszczeniach w Wojewódzkim Urzędzie Telekomunikacyjnym (WUT), Urzędach Telekomunikacyjnych (UT) w miastach województwa oraz w nadzorach telekomunikacyjnych (NT). Cenzurę prowadzili tam początkowo pracownicy pionu „T”, a w drugiej połowie 1982 r. – przeszkoleni pracownicy resortu łączności. Pracownicy Wydziału „T” pełnili funkcje instruktorskie. Cenzurę telegramów krajowych prowadziły dwukrotnie organy cenzury właściwe dla miejsca nadania telegramu i zamieszkania adresata. Z kolei telegramy zagraniczne były cenzurowane jednorazowo przez Główny Urząd Cenzury, stąd też wszystkie telegramy z całego kraju kierowano do centrali międzynarodowej w GUTM (Centrala „Warszawa”). Treść telegramów krajowych prywatnych mogła być zredagowana w języku polskim. Natomiast treść zagranicznych telegramów prywatnych wychodzących mogła być napisana w językach: polskim, rosyjskim, niemieckim, angielskim i francuskim oraz w języku kraju socjalistycznego, do którego był wysyłany. Po przyjęciu telegramu placówka telegraficzna przekazywała do ocenzurowania odpowiedniemu terytorialnie organowi cenzury. Po otrzymaniu ocenzurowanego telegramu, z odciskiem pieczęci cenzury, ten przekazywano placówce telegraficznej miasta wojewódzkiego, na którego terenie zamieszkiwał adresat⁶¹.

⁵⁹ M. Płociński, *Dalekopis – historia teleksu*, <http://www.rp.pl/artukul/809032-Dalekopis---historia-teleksu.html>, dostęp 11 VII 2019 r.

⁶⁰ E. Gołębiewski, *Postęp techniczny w historii telekomunikacji polskiej (lata 1920–1995)*, Warszawa 2005 (opracowanie dostępne na stronie: www.sit.org.pl, dostęp 11 VII 2019 r.).

⁶¹ AIPN, 1405/222, Instrukcja wykonawcza w sprawie postępowania telekomunikacyjnych jednostek organizacyjnych w warunkach wprowadzenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych oraz ograniczenia świadczenia usług telekomunikacyjnych, k. 72–75.

Pracownicy WUC kontrolowali także stacje teleksowe stacji abonenckich. Cenzura teleksów odbywała się w sposób losowy. Cenzurze podlegała korespondencja teleksowa abonentów cywilnych publicznej sieci teleks, z tym że cenzura tej korespondencji odbywała się u abonentów. Do tego celu były przystosowane dalekopisy, które osoba upoważniona przez WUC włączała równolegle na linie wytypowanych abonentów. Cenzurę korespondencji teleksowej prowadzono w automatycznych centralach teleksowych. Wykonywali ją wyznaczeni pracownicy resortu łączności pod nadzorem funkcjonariuszy WUC. Ruch teleksowy międzynarodowy był realizowany w systemie ruchu ręcznego. Przy przyjmowaniu treści informacji do przesłania w punktach teleksowych należało zapisać nazwisko i imię, adres i numer dowodu tożsamości osoby nadającej teleks. Przyjęty teleks przekazywano do oceniania organom cenzury. Po ocenianiu teleks z odciskiem pieczęci cenzury wędrował do abonenta. W przypadku ujawnienia w trakcie kontroli przekazywania treści zastrzeżonych przy przekazywaniu informacji w sieci teleksowej należało ustalić osoby korespondujące ze sobą i przerwać połączenie⁶².

Cenzura rozmów telefonicznych odbywała się w centralach automatycznych (CA), centralach międzymiastowych (CMM) i centralach ręcznych (CB). W automatycznych centralach miejscowych, w których technicznie było to możliwe, włączano „automaty mówiące”, np. TAJ, do prowadzonych rozmów w celu podawania zwrotu „Uwaga! Rozmowa jest kontrolowana”. Kontrolę rozmów międzymiastowych, strefowych i miejscowych w ruchu ręcznym prowadziły wyznaczone telefonistki na stanowiskach łączeniowych. Telefonistki przed połączeniem każdej rozmowy uprzedzały abonenta o kontrolowaniu rozmowy zwrotem „rozmowa będzie kontrolowana”. W przypadku stwierdzenia, że omawiane przez rozmówców tematy są zastrzeżone cenzurą, telefonistka włączała się do rozmowy zwrotem „Poruszane sprawy są zastrzeżone przez cenzurę, rozłączam połączenie” i rozłączała rozmowę. Jeśli w trakcie rozmowy pojawiały się informacje zagrażające bezpieczeństwu państwa, telefonistka identyfikowała abonentów i rozłączała połączenie⁶³. W styczniu 1982 r., kiedy uruchomiono miejskie centrale automatyczne, cenzurę telefonicznych rozmów miejscowych i międzymiastowych wykonywali oddelegowani pracownicy KWMO, a następnie sukcesywnie od początku 1982 r. zostali włączeni pracownicy techniczni central i telefonistki. Na podstawie kontroli rozmów telefonicznych sporządzano notatki służbowe, które przekazywano do wydziałów operacyjnych do wykorzysta-

⁶² *Ibidem*, s. 77–78.

⁶³ *Ibidem*, s. 69–71.

nia operacyjnego. W większości przypadków w WUC nie stwierdzono rozmów o treści sprzecznej z ustawą o stanie wojennym. W nielicznych przypadkach przerywano rozmowy, najczęściej z powodów ubliżania pracownikom łączności.

Zgodnie z decyzją ministrów spraw wewnętrznych i łączności 10 lipca 1982 r. nastąpiło podłączenie central do międzymiastowego ruchu telefonicznego i telegraficznego. W sierpniu 1982 r. Główny Urząd Cenzury na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z 12 grudnia 1981 r. wydał Instrukcję o trybie postępowania przy wyłączaniu abonentów telefonicznych. Oznaczało to, że organy cenzury miały prawo występowania o wyłączenie abonentów telefonicznych ze względu na „zapewnienie ochrony interesów bezpieczeństwa i obronności państwa”⁶⁴. Urzędy cenzury mogły to robić profilaktycznie na podstawie notatek jednostek operacyjnych MSW lub KWMO, które składały pisemne wyjaśnienie do Departamentu Techniki MSW, a w drugim przypadku do WUC. O wyłączeniu telefonów decydowały również same jednostki cenzury. Osoba, która dokonywała czynności cenzorskich, w takim wypadku sporządzała notatkę zawierającą numer abonenta, datę, godzinę i treść rozmowy oraz nagrywała całą rozmowę na taśmę magnetofonową. Po akceptacji Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO notatka stanowiła podstawę do sporządzenia wniosku o wyłączenie abonenta. Wojewódzkie Urzędy Cenzury w KWMO występowały do właściwego terytorialnie urzędu telekomunikacyjnego (WUT) z wnioskiem o wyłączenie telefonu abonenta. Wnioski podpisane przez kierownika WUC mogły być składane do urzędów telekomunikacyjnych wyłącznie przez urzędy cenzury i miały zawierać przepis, który naruszył abonent.

Aby przeanalizować pracę Wojewódzkich Urzędów Cenzury, które funkcjonowały w 49 województwach, przyjęto najprostszy podział na dwie grupy. Do pierwszej należy 17 województw, które funkcjonowały w wyniku reformy administracyjnej z 6 lipca 1950 r. do maja 1975 r., a ich obszar odzwierciedlał terytorium tradycyjnych dzielnic historycznych⁶⁵. Reforma administracyjna z 1 czerwca 1975 r. oznaczała wprowadzenie w miejsce dużych 17 województw i pięciu miast wydzielonych (Warszawa, Łódź, Kraków, Wrocław i Poznań) 49 województw (w tym 32 nowych, których obszar został wydzielony z 17 województw). Reforma spowodowała decentralizację władzy lokalnej, a także zwiększenie zależności województw od centrali. Zarazem stolicami nowych województw

⁶⁴ AIPN, 01218/78, Teczka zawierająca dokumenty dot. cenzury telekomunikacyjnej (1981–1983), Instrukcja o trybie postępowania przy wyłączaniu abonentów telefonicznych, Warszawa, 27 VIII 1982 r., k. 18.

⁶⁵ A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 49–53.

zostały w wielu przypadkach średnie bądź małe miasta powiatowe, co przyczyniło się do ich rozwoju. Pojawiły się również duże dysproporcje pod względem liczby ludności między dawnymi województwami (nawet okrojonymi) a nowymi⁶⁶.

Funkcjonujące od 13 grudnia 1981 r. Wojewódzkie Urzędy Cenzury powstały na bazie Wydziałów „W” i „T” w 49 województwach. W województwach, w których nie było Wydziałów „W”, WUC funkcjonowały w oparciu o kadry Wydziałów „T” i innych pionów. Dotyczyło to siedmiu województw: białkopodlaskiego, chełmskiego, ciechanowskiego, nowosądeckiego, ostrołęckiego, skierniewickiego i zamojskiego. Z kolei w KWMO (od sierpnia 1982 r. – Wojewódzkich Urzędach Spraw Wewnętrznych) 32 nowych województw powstałych w wyniku reformy administracyjnej z 1975 r. obsada kadrowa wydziałów techniczno-operacyjnych KWMO („B”, „C”, „T”, „W”) była bardzo nieliczna. W wyniku reorganizacji resortu spraw wewnętrznych zapoczątkowanej w lipcu 1981 r., a zakończonej ostatecznie w kwietniu 1983 r. piony resortu przyporządkowano do jednostek nadrzędnych, tzw. służb (Służba Wywiadu i Kontrwywiadu, Służba Bezpieczeństwa, Służba Zabezpieczenia Materiałowego, Służba Zabezpieczenia Operacyjnego, Służba Polityczno-Wychowawcza, Służba Kadr i Doskonalenia Zawodowego, Wojska MSW, Służba Milicji). W ramach Służby Zabezpieczenia Operacyjnego w 23 KWMO/WUSW połączono małe wydziały techniczno-operacyjne, tworząc jeden Wydział Zabezpieczenia Operacyjnego, w którym funkcjonowały Sekcje „B”, „C”, „T”, „W”. Powstały one w województwach: gorzowskim, jeleniogórskim, konińskim, krośnieńskim, leszczyńskim, łomżyńskim, pilskim, piotrkowskim, siedleckim, sieradzkim, słupskim, suwalskim, tarnobrzeskim, tarnowskim, wałbrzyskim, wrocławskim⁶⁷.

5.1. Pierwsza grupa

Pierwszą grupę stanowiło największych 17 województw funkcjonujących do podziału administracyjnego w 1975 r., w których po 1956 r. zorganizowano Komendy Wojewódzkie MO. Były to województwa: białostockie, bydgoskie, gdańskie, katowickie, kieleckie, koszalińskie, kra-

⁶⁶ *Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie*, red. naukowa J. Służewski, Warszawa 1977, s. 131–148.

⁶⁷ AIPN, 1585/4070, Analiza zakresów działania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład Służby Zabezpieczenia Operacyjnego i ich odpowiedników w WUSW, 8 V 1984 r., k. 201; A. Jusupović, *Organy bezpieczeństwa państwa w dokumentacji MSW. Próba systematyki* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 19–31.

kowskie, lubelskie, łódzkie, olsztyńskie, opolskie, poznańskie, rzeszowskie, szczecińskie, warszawskie, wrocławskie, zielonogórskie.

5.1.1. Organizacja WUC (placówki i kadry)

Po zorganizowaniu WUC w województwie przystąpiono do wyznaczenia pracowników do prowadzenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych. Tylko na terenie województwa gdańskiego cenzurę wykonywały dwie jednostki: Wojewódzki Urząd Cenzury w Gdańsku i podległy mu Rejonowy Urząd Cenzury w Gdyni⁶⁸. Cenzurą telekomunikacyjną w pierwszym okresie zajmowali się pracownicy WUC (z Wydziału „T”). Funkcjonariusze Wydziału „T” szkolili pracowników UT w zakresie prowadzenia cenzury (województwo łódzkie⁶⁹, poznańskie⁷⁰, wrocławskie⁷¹, zielonogórskie⁷²). Od 11 stycznia 1982 r. pracownicy WUC i wyznaczeni pracownicy WUT mieli za zadanie kontrolę rozmów telefonicznych. Kadrowi funkcjonariusze WUC, którym przydzielono poszczególne centrale, prowadzili bezpośredni nadzór lub sami cenzurowali rozmowy (województwo katowickie⁷³, lubelskie⁷⁴, łódzkie, wrocławskie). Co ciekawe, w Katowicach po przywróceniu łączności w ruchu automatycznym, a następnie międzymiastowej cenzurę wykonywali tajni współpracownicy, a także przeszkoleni pracownicy etatowi central automatycznych. Z kolei funkcjonariusze Wydziału „T” sprawowali nadzór i kontrolę nad ich pracą. Po zawieszeniu cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych pieczęć urzędu

⁶⁸ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych przez Wojewódzki Urząd Cenzury w Gdańsku w 1982 r., 13 I 1983 r., k. 122–123. W artykule przyjęto zasadę, że przy pierwszym powołaniu się na WUC podano nazwę dokumentu.

⁶⁹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonych w okresie stanu wojennego cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Łódź, 12 I 1983 r., k. 145–146.

⁷⁰ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w Poznaniu z działalności w zakresie kontroli korespondencji telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych, 14 I 1983 r., k. 140–143.

⁷¹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych w okresie trwania stanu wojennego, Wrocław, 2 II 1983 r., k. 36–37.

⁷² AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z przebiegu cenzury organizowanej na terenie województwa zielonogórskiego, 14 I 1983 r., k. 160–162.

⁷³ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z przeprowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych w okresie trwania stanu wojennego, Katowice, 7 I 1983 r., k. 39–40.

⁷⁴ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej w okresie stanu wojennego cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Lublin, 14 I 1983 r., k. 147–149.

cenzury zabrano i zdeponowano u naczelnika Wydziału „T”. Z kolei osoby prowadzące cenzurę w WUT i UT złożyły zobowiązania o zachowaniu w tajemnicy wiadomości uzyskanych w trakcie prowadzonej cenzury.

Przy organizacji WUC warto wspomnieć, że w siedzibach województw znajdowały się instytucje, które zasięgiem obejmowały kilka województw. Na terenie Olsztyna była siedziba Dyrekcji Okręgowej Poczty i Telekomunikacji (DOiPT), której podlegały województwa: białostockie⁷⁵, olsztyńskie⁷⁶, suwalskie i łomżyńskie. Ponadto na terenie Lublina umiejscowiono centralę teleksową dla województw: lubelskiego, chełmskiego i zamojskiego. Centrala teleksowa w Białymstoku obsługiwała też województwa suwalskie i łomżyńskie.

W WUC w Białymstoku zostało powołanych 12 zespołów cenzorów korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów z etatowych pracowników WUC. Ponadto w każdym Urzędzie Telekomunikacyjnym (w siedzibach powiatów) powołano sześć zespołów cenzorów korespondencji telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych. W Koszalinie na naradzie pracowników WUC oraz pracowników Dyrekcji Poczty i WUT 4 stycznia 1982 r. podzielono teren województwa koszalińskiego na sześć placówek zlokalizowanych w siedzibach central węzłowych: Koszalin, Białogard, Szczecinek, Świdwin, Drawsko Pomorskie, Kołobrzeg⁷⁷.

W Olsztynie wyznaczono jednego pracownika Wydziału „T” do nadzoru nad cenzurą z ramienia DOPiT w województwach białostockim, olsztyńskim, suwalskim i łomżyńskim. W Olsztynie powołano trzy zespoły (CA Zatorze, CA Śródmieście, CA Wschód) oraz 12 zespołów cenzorskich w jednostkach WUT na terenie województwa złożonych z pracowników technicznych central automatycznych i telefonistek central międzymiastowych: NT Barczewo, UT Biskupiec, UT Bartoszyce, NT Dobre Miasto, UT Iława, UT Kętrzyn, UT Lidzbark Warmiński, UT Morąg, UT Mrągowo, UT Niedzica, UT Ostróda, UT Szczytno. W Poznaniu od 15 grudnia 1981 r. pracę rozpoczęły również referaty cenzury w Urzędach Telekomunikacyjnych w miejscowościach: Oborniki, Szamotuły, Śrem, Środa, Gniezno, Nowy Tomyśl, Września. Na terenie województwa zielonogórskiego zorganizowano osiem rejonów cenzury: Zielona Góra nr 1

⁷⁵ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych od 13 XII 1981 do 30 XII 1983 r. w Białymstoku, 12 I 1983 r., k. 95–97.

⁷⁶ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Olsztyn, 13 I 1983 r., k. 105–109.

⁷⁷ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie dotyczące całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i telegraficznej na terenie województwa koszalińskiego, 14 I 1983 r., k. 181–185.

(teleksy i telegramy), Zielona Góra nr 2 (rozmowy telefoniczne dot. miasta), Świebodzin (obejmujący Wolsztyn, Zbąszyń, Zbąszynek i Sulechów), Nowa Sól (obejmujący Koźuchów, Nowogród, Nowe Miasteczko i Sławę), Krosno (obejmujący Cybinę), Gubin (obejmujący Lubsko), Żary (obejmujący Mirostowice), Żagań (obejmujący Szprotawę).

Na terenie województwa cenzurę telekomunikacyjną prowadziło średnio od dwóch do dziesięciu funkcjonariuszy WUC (w tym Wydziału „T”) oraz od 35 do 315 pracowników resortu łączności. Informacje o liczbie pracowników łączności mamy tylko z województw krakowskiego, olsztyńskiego, opolskiego i rzeszowskiego⁷⁸. W Opolu w okresie stanu wojennego na rzecz WUC pracowało 315 pracowników urzędów telekomunikacyjnych i urzędów pocztowych, którzy kontrolowali rozmowy telefoniczne, korespondencję telexową, a także wstępną cenzurę telegramów. Telegramy cenzurowało 12 pracowników WUC⁷⁹. W Olsztynie w pracach WUC wzięło udział sześćdziesięciu pracowników Wydziału „T” oraz 131 pracowników resortu łączności (32 pracownice central międzymiastowych w Olsztynie, 20 pracownic central międzymiastowych w jednostkach terenowych, 14 telegrafistek, 25 pracowników technicznych CA w Olsztynie, 40 pracowników technicznych w jednostkach terenowych). W Rzeszowie przy cenzurze pracowało łącznie 255 pracowników resortu łączności (32 osoby przy kontroli rozmów miejscowych, 190 przy kontroli rozmów międzymiastowych w ruchu ręcznym, 33 przy cenzurze telegramów). W Krakowie cenzurę telegramów i telexów prowadziło łącznie 35 cenzorów, pracowników Okręgowego Urzędu Telekomunikacji Międzymiastowej (OUTM), przy pomocy i pod nadzorem dwóch cenzorów z WUC⁸⁰. We Wrocławiu nadzór nad prowadzeniem cenzury pełniło dziesięciu funkcjonariuszy MO. W niektórych WUC podawano informacje tylko o udziale w prowadzeniu cenzury funkcjonariuszy z Wydziału „T”. W WUC w Gdańsku pracowało siedmiu funkcjonariuszy z Wydziału „T”, a w RUC w Gdyni – trzech. W Kielcach trzech pracowników Wydziału „T” wykonywało cenzurę telegramów⁸¹.

⁷⁸ AIPN, 01733/9, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych przez WUC w Rzeszowie, 14 I 1983 r., k. 125–129.

⁷⁹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych na terenie województwa opolskiego, 13 I 1983 r., k. 102–103.

⁸⁰ AIPN, 01099/3, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w okresie od 13 XII 1981 do 30 XII 1982 r. w zakresie kontroli telekomunikacji (telegraf, telex i telefon) na obszarze miejskiego wojewódzkiego krakowskiego, Kraków, 8 I 1983 r., k. 116–120.

⁸¹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie Wydziału „T” KWMO w Kielcach z prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych w Kielcach i na terenie województwa w 1982 r., Kielce, 14 I 1983 r., k. 154–156.

W Lublinie 14 grudnia 1981 r. rozkazem Komendanta Wojewódzkiego powołano ośmioosobową grupę z Wydziału „T” w Lublinie, która stanowiła obsadę WUC, a swoją miała w WUT w Lublinie. W Łodzi do WUC oddelegowano czterech pracowników Wydziału „T” wraz z zastępcą naczelnika Wydziału „T”, którzy stanowili grupę instruktazowo-kontrolną przy kontroli rozmów telefonicznych i grupę cenzorską przy cenzurze korespondencji telekomunikacyjnej. W Poznaniu Wydział „T” wyznaczył dziesięciu pracowników do nadzoru i wdrożenia pracowników łączności do zadań urzędu cenzury. Następnie pracowników Wydziału „T” odwołano, a nadzór nad pracą komórek cenzorskich przekazano trzem pracownikom Wydziału „T” i siedmiu pracownikom Wydziału Paszportów KWMO.

5.1.2. Cenzura telegramów

Abonentami sieci telegramowej były Urzędy Pocztwo-Telekomunikacyjne. Sieć telegramowa była przeznaczona do przekazu telegramów i telegraficznych przekazów pieniężnych.

Po wyłączeniu łączności 13 grudnia 1981 r. Centrale Telegraficzna i Teleksowa zostały uruchomione 24 grudnia (województwo krakowskie), 25 grudnia 1981 r. (woj. kieleckie), a w ostatnich dniach grudnia w pozostałych województwach. W Katowicach cenzurę telegraficzną prowadzili pracownicy urzędów pocztowych pod nadzorem pracowników Wydziału „T”. Jedyne na węzłowej centrali telegraficznej w Katowicach pracownik Wydziału „T” prowadził stałą cenzurę. W Kielcach do 14 marca 1982 r. wszystkie telegramy z Kielc i województwa przechodziły przez centralę telegraficzną międzymiastową w Kielcach, natomiast od 15 marca 1982 r. cenzurę prowadziły osoby przeszkolone z terenowych Urzędów Pocztwo-Telegraficznych (UPT). Pracownicy Wydziału „T” zajmowali osobny pokój przy centrali telegraficznej, w którym znajdowały się dwa teleksy. Terenowe UPT przekazywały tam telegramy o treści, co do których mieli wątpliwości (były one albo zatrzymywane, albo przekazywane adresatom). W Krakowie cenzurę telegramów i teleksów zorganizowano przy centrali telegraficznej UPT nr 1 przy ul. Wielopole. Od 10 lutego 1982 r. cenzurę telegramów rozszerzono o 14 placówek UPT mających dalekopisy do bezpośredniego wysyłania korespondencji telegraficznej, a pozostałe UPT przekazywały przyjęte telegramy do tych 14 placówek. W Krakowie w każdej z placówek wyznaczono osobę do cenzury telegramów na miejscu. Telegramy o treści politycznej lub budzącej wątpliwości cenzor kierował do UPT nr 1 i trafiały do pracownika WUC. Z kolei telegramy obcojęzyczne dostarczali do WUC dwa razy na dobę sprawdzeni doręczyciele, a po sprawdzeniu treści i ocenzurowaniu zwracali je do UPT nr 1. W Koszalinie łączność telegraficzną prowadzono w sześciu

wyznaczonych placówkach województwa. Placówką, w której cenzurowano telegramy zagraniczne, był Koszalin 1. 15 kwietnia 1982 r. nastąpiło przywrócenie bezpośredniej wymiany telegramów zagranicznych, przy czym te redagowane w języku polskim cenzurowali wyznaczeni pracownicy WUT, a telegramy w języku obcym – pracownik WUC. 1 lipca 1982 r. uruchomiono dodatkowe dwie centrale telegraficzne w Złocieniu i Połczynie Zdroju, upoważnione do kontroli telegramów.

W Lublinie cenzurę korespondencji telegraficznej (telegramy) prowadzono w czterech punktach województwa stanowiących jednocześnie pocztowe strefy numeracyjne: w UT Lublin, w UT Puławy, w UT Lubartów, w UT Kraśnik. W ciągu 1982 r. kontrolę telegramów prowadziły inne placówki. Cenzury dokonywały upoważnione osoby z resortu łączności. W Lublinie i Puławach kadrowi funkcjonariusze WUC stale kontrolowali prowadzoną cenzurę telegramów, a w innych miastach prowadzono kontrolę wyrywkową.

W Olsztynie cenzurę telegramów i teleksów prowadzili dwaj pracownicy Wydziału „T” w punkcie zlokalizowanym w pokoju znajdującym się obok sali dalekopisów. Telegramy po wstępnym posegregowaniu przez przeszkolone pracownice telegrafu dostarczano do punktu cenzury. Zainstalowano dwa aparaty dalekopisowe obsługiwane przez telegrafistki OUTM. W województwie rzeszowskim cenzurę telegraficzną krajową i zagraniczną prowadzono w WUT Rzeszów, a placówki telegraficzne w UT w Mielcu, Kolbuszowej, Leżajsku, Strzyżowie, Łańcucie i Ropczycach mogły cenzurować telegramy krajowe od 23 lipca do 30 grudnia 1982 r. We Wrocławiu cenzura teleksów i telegramów odbywała się w 28 placówkach na terenie województwa.

Efektom pracy pracowników WUC była liczba ocenzurowanych telegramów. Spośród 16 województw brak danych liczbowych z trzech województw (lubelskiego, szczecińskiego⁸², wrocławskiego). W trzech przypadkach są podane dane łącznie z teleksami (województwo bydgoskie⁸³, gdańskie, krakowskie). Część telegramów była zatrzymana (skonfiskowana) i podlegała przekazaniu do wydziałów operacyjnych. Informacje z cenzurowanych telegramów przekazywano do wykorzystania operacyjnego. Nie zatrzymano żadnego telegramu w województwach: katowickim, koszalińskim, olsztyńskim, szczecińskim i zielonogórskim. Najwięcej telegramów zatrzymano w województwach: polskim

⁸² AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych wraz z wnioskami do wykorzystania w planowaniu obronnym, Szczecin, 13 I 1983 r., k. 99–100.

⁸³ AIPN, 01799/3, Informacja z prowadzonej cenzury przez Wydział „T” KWMO Bydgoszcz, 12 I 1983 r., k. 86–87.

(16 na 124358 ocenzurowanych), lubelskim (14), poznańskim (11 na 528940 ocenzurowanych), bydgoskim (10 na 130 tys. korespondencji teleksowej i telegramowej). Zatrzymane telegramy po przeanalizowaniu przez wydziały operacyjne mogły być wysłane do adresata po częściowym skreśleniu tekstu. W pozostałych województwach liczba zatrzymanych telegramów wynosiła od jednego do pięciu: pięć w województwie białostockim (na 274984 ocenzurowanych), cztery w województwach łódzkim (na 436414 ocenzurowanych) i krakowskim (na 1037202 ocenzurowanych). W sprawozdaniu z Krakowa uzasadniano, że mała liczba skonfiskowanych telegramów wynikała z tego, że każdy nadawca musiał się legitymować dowodem osobistym i był odnotowany na blankiecie telegramu. Z kolei dwa telegramy zatrzymano w województwie kieleckim (na 542091 ocenzurowanych), a jeden w gdańskim (na 11764 ocenzurowanych).

Informacje z ocenzurowanych telegramów przekazywano do wydziałów operacyjnych. Z WUC w Gdańsku przekazano 268 informacji wydziałom operacyjnym spośród 9362 ocenzurowanych telegramów i teleksów (odpowiednio do Wydziału II – 118, Wydziału III – 78, Wydziału V – 47, MO – 16, Wydziału IV – 7 i WSW – 2). W RUC w Gdyni wykorzystano 93 informacje spośród 2402 ocenzurowanych telegramów i teleksów. W Kielcach 50 kserokopii przekazano do wydziałów (w tym 37 do Wydziału IV, 6 do Wydziału III, 5 do Wydziału V i 2 do Wydziału II). W Olsztynie wykonano 1112 odpisów telegramów (z 184328 ocenzurowanych). W Poznaniu cenzurowano głównie dłuższe teksty obcojęzyczne (40–60 miesięcznie) dotyczące Międzynarodowych Targów Poznańskich. W Rzeszowie ocenzurowano 504125 telegramów, a w kilku przypadkach sporządzono kserokopie dla Wydziału II. W Szczecinie przekazano wydziałom operacyjnym 1152 odpisów telegramów, a dotyczyły one m.in. pomocy charytatywnej udzielanej przez różne organizacje z krajów zachodnich instytucjom kościelnym i osobom prywatnym, wezwań obywateli polskich do ambasady USA oraz handlu zaproszeniami na wyjazd za granicę. W Zielonej Górze na liczbę ocenzurowanych 27710 telegramów do celów operacyjnych wykorzystano 973.

5.1.3. Cenzura teleksów

Łączność teleksową uruchomiono po 20 grudnia 1981 r. W Krakowie już 22 grudnia 1981 r. uruchomiono cztery łącza teleksowe. W pozostałych województwach stopniowo do końca grudnia 1981 r. uruchamiano tę usługę.

Centrala teleksowa w Białymstoku poza województwem białostockim obsługiwała też województwa suwalskie i łomżyńskie. W Krakowie

wykorzystywano dwa dalekopisy, które osoba upoważniona przez WUC włączała równolegle na linie wytypowanych abonentów. Teksty dalekopisowe kontrolował i cenzurował pracownik WUC. W Koszalinie łączność teleksową prowadzono w centrali telegraficznej, gdzie przeniesiono kabinę teleksową. W Lublinie centrala teleksowa znajdowała się na terenie obiektu, w którym miał siedzibę WUC, czyli w WUT. W pokoju zajmowanym przez WUC zainstalowano jeden dalekopis kontrolny, który obsługiwali kadrowi pracownicy WUC. Z chwilą uruchomienia łączności teleksowej podłączano w zależności od potrzeb poszczególnych abonentów z terenu województwa lubelskiego. W Olsztynie po otrzymaniu zezwolenia na sukcesywne uruchamianie sieci teleksowej w celu losowej kontroli teleksów zorganizowano w pomieszczeniach automatycznej centrali telegraficzno-teleksowej (CAT) stanowisko kontrolne obsługiwane przez pracownika Wydziału „T”. Pracownik Wydziału „T” lub pracownicy wydziałów operacyjnych prowadzących dane jednostki organizacyjne sprawdzali stan zabezpieczenia stacji teleksowej i pobierali oświadczenia od osób obsługujących dalekopisy. W Poznaniu łączność teleksowa była kontrolowana w Urzędzie Wojewódzkim. Początkowo wykonywali ją pracownicy WKO i dotyczyła korespondencji kierowanej do władz państwowych. Następnie rozszerzono ją na korespondencję międzymiastową o zasięgu krajowym. Włączenie do ruchu automatycznej centrali teleksowej spowodowało, że zorganizowano cenzurę teleksów. W wydzielonym pomieszczeniu OUMT ustawiono pięć aparatów dalekopisowych do kontroli stacji teleksowych.

Cenzurę teleksową prowadzono w sposób losowy. Trudno porównać pracę poszczególnych WUC w tym zakresie, ponieważ dane statystyczne są niejednorodne i zawierają różne informacje⁸⁴. Niektóre WUC podawały liczbę uruchomionych lub skontrolowanych abonentów teleksowych, inne zaś liczbę ocenianych teleksów (w województwie bydgoskim i gdańskim wspólnie z telegramami). Z dziewięciu województw nie mamy żadnych danych na temat teleksów. W województwie białostockim uruchomiono 379 teleksów na 484 zainstalowanych, co stanowiło 78,3 proc. W Olsztynie sprawdzono wrywkowo 6124 teleksów w punkcie kontrolnym zainstalowanym w CAT. W Poznaniu oceniano 29 450 tekstów teleksowych, a wyłączono 34 abonentów (na 941 istniejących). W Zielonej Górze oceniano 11 700 teleksów. W Opolu pracownicy Wydziału „T” skontrolowali 16 teleksowych stacji abonentowych. W Lublinie z niektórych wydruków teleksowych korzystały Wydziały V i VI, co zapewniło im informacje z zakładów pracy.

⁸⁴ Zob. tabela 2.

5.1.4. Kontrola rozmów telefonicznych

Po wprowadzeniu stanu wojennego łączność telefoniczną wyłączono. W drugiej połowie grudnia 1981 r. uruchomiono tylko telefony na potrzeby Wojewódzkiego Komitetu Obrony (decyzja z 20 grudnia 1981 r.). Łączność telefoniczną przywrócono na początku stycznia 1982 r. Kontrola rozmów telefonicznych odbywała się we wszystkich WUT i rejonowych UT, gdzie znajdowały się centrale automatyczne, centrale międzymiastowe i ręczne.

W Białymstoku po uruchomieniu central automatycznych wprowadzono losową kontrolę rozmów telefonicznych. W Krakowie cenzurę telefoniczną rozpoczęto 22 grudnia 1981 r., uruchamiając cztery linie telefoniczne w relacji Kraków–Warszawa. Łąca te uruchomiono zgodnie z decyzją ministra łączności nr 5 z 20 grudnia 1981 r. jako wydzieloną łączność obejmującą niektóre ministerstwa i urzędy oraz ich odpowiedniki w terenie. Punkt łączności zorganizowano w budynku Urzędu Miasta Krakowa. Następnie kontrolę rozmów telefonicznych prowadzono w ośmiu Centralach Automatycznych i czterech centralkach ręcznych (osiedlowych). Łącznie pracowało tam 60 pracowników Biur Napraw pod nadzorem trzech cenzorów WUC. Już na naradzie odbytej 15 grudnia 1981 r. u dyrektora WUT w obecności przedstawiciela WUC, kierowników central i kierowników Biur Napraw ustalono, że kontrola rozmów telefonicznych będzie prowadzona na łączówkach badaniowych Biura Napraw przez pracowników tam zatrudnionych. Kontroler rozmów w Biurze Napraw miał do dyspozycji kartotekę numerową i w każdej chwili mógł ustalić abonenta. Uznano, że wprowadzenie urządzenia TAJ wymagałoby zbyt dużych inwestycji przy istniejących nowych CA w Krakowie. System kontroli rozmów w Krakowie był pracochłonny zarówno dla pracowników Biura Napraw, jak i dla kontrolerów WUC, ale dawał możliwość oceny prowadzonych rozmów i natychmiastowego ich przerywania. Również w Olsztynie 19 grudnia 1981 r. zgodnie z telefonogramem ministra łączności zainstalowano dwa telefony w relacji Olsztyn–Warszawa, a cenzurę prowadziły przeszkolone telefonistki.

W Koszalinie łączność telefoniczną międzymiastową prowadziły telefonistki w sześciu wyznaczonych centralach, do których należały placówki pocztowe na terenie całego województwa. Kontrolę rozmów miejscowych na centralach automatycznych i półautomatycznych prowadzili wyznaczeni pracownicy. W województwie lubelskim rozmowy telefoniczne kontrolowano w dziesięciu miejscowościach w centralach automatycznych i ręcznych. We wszystkich centralach Lublina i w centrali Puławy wykorzystano urządzenie TAJ informujące po podniesieniu przez abonenta słuchawki, że rozmowa jest kontrolowana. W wojewódz-

twie rzeszowskim cenzurę rozmów miejscowych prowadziły 42 osoby – w centralach Rzeszowa: CA Śródmieście, CA Południe (34 osoby) i CA Mielec (8 osób). Tylko w CA Śródmieście zastosowano automatyczną zapowiedź „rozmowa jest kontrolowana”. Cenzurę rozmów międzymiastowych w ruchu ręcznym wykonywano na centralach międzymiastowych w Rzeszowie i Mielcu. Brało w tym udział 190 osób, w tym telefonistki. Rozmowy w ruchu automatycznym cenzurowali pracownicy na urządzeniach zdalnego wybierania. W CA Śródmieście pojawiała się zapowiedź „rozmowa jest kontrolowana”. W województwie wrocławskim kontrolę rozmów telefonicznych prowadzono w dziesięciu CA Wrocławia oraz CA Oleśnicy, Oławy, Wołowa, Strzelina, Środy Śląskiej, Milicza, Sobótki i Brzegu Dolnego.

We wszystkich jednostkach resortu łączności, które prowadziły cenzurę rozmów telefonicznych (CA, CMM), zaprowadzono dzienniki cenzury, w których wpisywano liczbę sprawdzanych i przerwanych rozmów. Po zawieszeniu stanu wojennego dzienniki cenzury przez kancelarie tajne jednostek terenowych przesłano do tajnej kancelarii WUT i OUTM, skąd przekazano je do WUC.

Przy analizie danych statystycznych warto mieć na uwadze, że w większości przypadków dysponujemy liczbą ocenzurowanych rozmów, a nie wiemy, jaka była ogólna liczba rozmów przeprowadzonych. Gdybyśmy mieli te dane, możliwa byłaby analiza procentowa skontrolowanych rozmów w stosunku do wszystkich połączeń telefonicznych⁸⁵. Tylko KWMO w Białymstoku podała ogólną liczbę rozmów. Łącznie w trzech centralach automatycznych w Białymstoku (CA „Centrum, CA „Bojary I” i CA „Bojary II”) skontrolowano 380 549 wobec 30 477 400 zaistniałych rozmów, co stanowiło 1,24 proc. Centrale międzynarodowe skontrolowały 1 250 276 rozmów wychodzących i 754 122 tranzytowych.

Nie wszystkie WUC przekazały pełne dane z kontroli rozmów telefonicznych. Brakuje ich z ośmiu województw: bydgoskiego, katowickiego, kieleckiego, olsztyńskiego, opolskiego, poznańskiego, szczecińskiego, wrocławskiego. W Gdańsku przeprowadzono łącznie 1622 kontrole (na CA i CMM – 300, w placówkach PT – 968, na CA teleksowych – 354). W Gdyni przeprowadzono 843 kontrole (na CA i CMM – 152, w placówkach PT – 430, na CA teleksowych – 261). W Koszalinie łącznie skontrolowano około 1,5 mln rozmów telefonicznych w ruchu ręcznym. Nie było danych dla kontrolowanych rozmów ruchu automatycznego. Z kolei w Lublinie średnio dziennie w siedmiu centralach kontrolowano 5 tys. rozmów, co stanowiło 1 proc. wszystkich rozmów prowadzonych przez

⁸⁵ Informacji o ogólnej liczbie rozmów nie podawały również roczniki statystyczne.

te centrale. W Łodzi skontrolowano 855 tys. rozmów telefonicznych. W Poznaniu w zeszytach kontrolnych na miejskich centralach automatycznych odnotowano średnio 80–100 włączeń kontrolnych na zmianie. Sporadycznie kontrolowano rozmowy o charakterze zastrzeżonym, ale nie prowadzono identyfikacji numerów telefonicznych rozmówców. W Rzeszowie ocenizowano milion 950 tys. rozmów miejscowych, z czego milion 150 tys. w Rzeszowie (4 proc.) oraz 750 tys. w Mielcu (ok. 9 proc.). Od chwili przywrócenia łączności przeprowadzono 931 848 rozmów międzymiastowych w ruchu ręcznym, wszystkie poddając cenzurze. Kilkadziesiąt rozmów przerwano z powodu używania obcego języka. Przeprowadzono losową kontrolę 340 000 rozmów, przy zaangażowaniu ośmiorga pracowników. W rozmowach przewijała się krytyka wprowadzenia cenzury, a nawet samego stanu wojennego.

Ciekawsze informacje z kontroli rozmów przekazywano do wydziałów operacyjnych. W Szczecinie przekazano 12 informacji telefonicznych, które dotyczyły pomocy charytatywnej udzielanej przez organizacje z krajów zachodnich instytucjom kościelnym i osobom prywatnym, wezwań obywateli polskich do ambasady USA, handlu zaproszeniami na wyjazd za granicę. W Zielonej Górze w czasie kontroli rozmów telefonicznych ustalono 760 osób, które wyrażały niezadowolenie z wprowadzenia stanu wojennego i sytuacji w PRL. Najwięcej informacji przekazano do wydziałów operacyjnych: V (455), następnie III (132), II (97) i IV (76).

W trakcie kontroli rozmów niekiedy przerywano rozmowy: w Łodzi (29) i Białymstoku (3). Nie przerywano rozmów w województwie gdańskim. Dla pozostałych województw brak danych. Ponadto niektórym abonentom wyłączano telefony (np. w Zielonej Górze – 31 wniosków), ale w większości województw tego nie robiono.

Tabela 2. Analiza statystyczna pracy WUC w 16 województwach w zakresie cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych teleksów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
1.	Białystok	641,1 tys.	12 zespołów cenzorów korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów z etatowych pracowników WUC: 3 zespoły CA Białegostoku, 1 zespół cenzury korespondencji teleksowej w centrali automatycznej-telegraficznej 1 zespół cenzorów rozmów międzynarodowych i międzymiastowych wewnątrzstrefowych w centrali międzymiastowej, 1 zespół telegramów w Oddziale Ruchu Telegraficznego 6 zespołów cenzorów korespondencji telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych w każdym UT (w siedzibach powiatów)	b.d.	274 984 (5 zatrzymano)	379 uruchomiono (na 484 funkcjonujących)	łącznie: 2 384 947, w tym: 380 549 w CA (na 30 477 400 rozmów), 2 004 398 w centralach międzynarodowych (3 przerwano)
2.	Bydgoszcz	1 036 000	WUT Bydgoszcz (Centrala Teleksowa, Centrala Międzymiastowa 7 Central Automatycznych Miejscowych) UT Chojnice UT Innowrocław UT Mogilno	5 z Wydziału „I” b.d.	130 000 (10 zatrzymano)		b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych teleksów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
2.			UT Nakło UT Sępólno UT Szubin UT Świecie UT Tuchola UT Żnin				
3.	Gdańsk	1 333 800	WUC Gdańsk	7 z Wydziału „T”	9362 (268 do wykorzystania dla wydziałów operacyjnych, 1 zatrzymano)	173 obiektów PT, 1622 kontroli	
			RUC w Gdyni	3 z Wydziału „T”	2402 (93 dla wydziałów operacyjnych)	85 obiektów PT, 843 kontroli	
4.	Katowice	3 733 900	b.d.	b.d.	301 400	b.d.	b.d.
5.	Kielce	1 068 700	Kielce: Śródmieście (telefoniczna, telegraficzna i międzymiastowa) 5 CA (Osiedlowa—Czarnów, Osiedlowa—Armii Czerwonej, Osiedlowa—25-lecia PRL, Osiedlowa—Bocianek, Osiedlowa—Uroczysko)	3 funkcjonariuszy Wydziału „T” przy cenzurze telegramów	542 091 (50 dla wydziałów operacyjnych)	b.d.	b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych telexów	rozmiar telegraficzny
5.			Ostrowiec Świętokrzyski (telefoniczna, telegraficzna i międzymiastowa Puaniki i centrala automatyczna Śródmieście) Starachowice (centrala telefoniczna, telegraficzna i międzymiastowa i centrala Osiedlowa o ruchu ręcznym) Skarżysko-Kamienna (centrala telefoniczna, telegraficzna i międzymiastowa)				
6.	Koszalin	462,2 tys.	WUT Koszalin UT Białogard UT Szczecinek UT Świdwin UT Drawsko Pomorskie UT Kołobrzeg	b.d.	468 037	b.d.	1,5 mln (w ruchu ręcznym)
7.	Kraków	1 167 500	Cenzura telegramów i telexów w centrali telegraficznej UPT nr 1 ul. Wielopole Od 10 II 1982 r. cenzura telegramów w 14 placówkach UPT mających dalekopisy	35 pracowników OUTM, pod nadzorem 2 cenzorów WUC	1 037 202 (4 skonfiskowano)		1 395 066

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych teleksów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
7.			Kontrola rozmów telefonicznych w 8 Centralach Automatyecznych i 4 centralach ręcznych (osiedlowych)	60 pracowników Biur Napraw pod nadzorem 3 cenzorów WUC			
8.	Lublin	935,2 tys.	Cenzura telegramów w 4 punktach: w UT Lublin w UT Puławy w UT Lubartów w UT Kraśnik	b.d.	b.d. (14 zatrzymano)	b.d.	5 tys. dziennie (1% prowadzonych rozmów)
9.	Łódź	1 127 008	Kontrola rozmów telefonicznych w 10 miejscowościach w centralach automatycznych i ręcznych	b.d.	436 414 (4 zatrzymano)	b.d.	855 000 (29 rozmów przerwano, 2 połączenia ustalono)
10.	Olsztyn	681,4 tys.	3 zespoły w Olsztynie (CA Zatorze CA Śródmieście CA Wschód)	71 (32 pracownice CMM, 14 telegrafistek, 25 pracowników technicznych)	184 328 (1112 dla wydziałów operacyjnych)	6124	b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych teleksów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
10.			12 zespołów cenzorskich: NT Barczewo NT Dobrze Miasto UT Biskupiec UT Bartoszyce UT Hawa UT Kętrzyn UT Morąg UT Mrągowo UT Lidzbark Warmiński UT Niedzica UT Ostróda UT Szczytno	60 (20 telefonistek CMM i 40 pracowników technicznych CA w jednostkach terenowych: w NT po 1 osobie, w UT po 3-4 osoby z CA i 2 z CMM) Łącznie 6 pracowników Wydziału „T” i 131 pracowników resortu łączności.			
11.	Opole	975 tys.	b.d.	315 pracowników resortu łączności 12 pracowników WUC przy cenzurze telegramów	124 358 (16 zatrzymano)	kontrola 16 stacji teleksowych	b.d.
12.	Poznań	1 237 800	WUT Poznań UT Oborniki	3 z Wydziału „T”, 7 z Wydziału Paszportów	528 940 (11 zatrzymano)	29 450	b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (województki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych teleksów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
12			UT Szamotuły UT Ściem UT Środa UT Gniezno UT Nowy Tomysł UT Września				
13.	Rzeszów	648,9 tys.	Cenzura telegramów: WUT Rzeszów UT Mielec UT Kolbuszowa UT Leżajsk UT Strzyżów UT Łańcut UT Ropczyce Kontrola rozmów telefonicznych: Rzeszów CMM CA Śródmieście CA Południe Mielec (CA i CMM)	łącznie 255 pracowników resortu łączności: 32 osoby przy kontroli rozmów miejscowych, 190 przy kontroli rozmów międzymiastowych w ruchu ręcznym, 33 przy cenzurze telegramów)	504 125	b.d.	2 881 848

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych telexów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
14.	Szczecin	897,9 tys.	b.d.	b.d.	b.d. (1152 dla wydziałów operacyjnych)	b.d.	b.d. (12 informacji dla wydziałów operacyjnych)
15.	Wrocław	1 076 200	Cenzura telexów i telegramów w 28 placówkach na terenie województwa Kontrola rozmów telefonicznych w 10 CA: CA we Wrocławiu CA w Oleśnicy CA w Oławie CA w Wołowie CA w Strzelinie CA w Środziszewie Śląskiej CA w Miliczu CA w Sobótce CA w Brzegu Dolnym	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników MO i SB oraz resortu łączności	Liczba ocenianych telegramów	Liczba ocenianych teleksów	Liczba ocenianych rozmów telefonicznych
16.	Zielona Góra	609,2 tys.	8 rejonów cenzury: Zielona Góra nr 1 (teleksy i telegramy) Zielona Góra nr 2 (rozmowy telefoniczne dot. miasta) Świebodzin (Wolsztyn, Zbąszyń, Zbąszynek, Sulechów) Nowa Sól (Kozuchów, Nowogród, Nowe Miasteczko, Sława) Krosno (Cybinka) Gubin (Lubsko) Żary (Mirostowice) Żagań (Szprotawa)	10 funkcjonariuszy MO	277 100 (973 dla wydziałów operacyjnych)	11 700	31 wniosków o wyłączenie telefonów przez miesiąc (760 osób ustalono jako niezadowolonych ze stanu wojennego)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AIPN, 01799/3. Sprawozdania z prowadzenia cenzury telekomunikacyjnej (1981–1983); *Rocznik Statystyczny Województw 1980*, Warszawa 1982, s. 3–5.

5.1.5. Cenzura w oczach przełożonych

Naczelnicy Wydziałów „T” KWMO/WUSW przedstawili opinię o skuteczności oraz efektach prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych. W sprawozdaniach 16 naczelników Wydziałów „T” KWMO/WUSW opinię taką sporządziło dwunastu spośród nich (Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Kielce, Koszalin, Lublin, Olsztyn, Opole, Poznań, Szczecin, Wrocław, Zielona Góra). Większość pozytywnie oceniła pracę cenzury, podkreślając jej rolę psychologiczną polegającą głównie na ograniczeniu rozmów telefonicznych. Zastępca naczelnika Wydziału „T” KWMO w Białymstoku ppłk Jan Trela stwierdził, że cenzura przyniosła efekty: „Abonenci świadomi kontroli rozmów i telegramów wystrzegali się przeprowadzania rozmów o tematyce zastrzeżonej”⁸⁶. W ocenie zastępcy naczelnika WUC w Poznaniu kpt. W. Dojsa cenzura rozmów telefonicznych odstraszała od przekazywania informacji zastrzeżonych i pozwalała także na zdobycie informacji, których potwierdzenie uzyskiwano dzięki stosowaniu techniki operacyjnej. Naczelnik Wydziału „T” KWMO w Kielcach ppłk Leszek Chwaciński ocenił pozytywnie działalność cenzury w zakresie telekomunikacji, chwalać istniejący podział zadań między Wydziały „T” (cenzura telekomunikacyjna) i Wydział „W” (cenzura pocztowa). W większości sprawozdań podkreślano prawidłową współpracę z WUT i DOPiT. Naczelnik Wydziału T” KWMO w Olsztynie ppłk Janusz Bereźny stwierdził, że wypracowane metody działania cenzury znalazły zrozumienie pracowników łączności. Z kolei obecność funkcjonariuszy w WUT umożliwiała wykorzystanie kontaktów w pracy operacyjno-technicznej Wydziału „T” (Bydgoszcz). Dzięki prowadzonej cenzurze w WUT funkcjonariusze mogli dokonywać „szeregu pozyskań do zabezpieczenia naszych urządzeń” (Zielona Góra)⁸⁷. Praca z osobowymi źródłami informacji w obiektach komunikacyjnych umożliwiała również kontrolę i wpływ na pracowników WUT i OUTM (Wrocław).

Wśród mankamentów wskazywano głównie na sposób prowadzenia kontroli rozmów telefonicznych. Naczelnicy Wydziałów „T” w Białymstoku i Koszalinie stwierdzili, że najslabiej przebiegała cenzura w centralach automatycznych, a rozwiązaniem tej sprawy w przyszłości mogło być powołanie grupy funkcjonariuszy do kontroli rozmów. Również w Lublinie cenzura rozmów telefonicznych odgrywała jedynie rolę profilaktyczną. Pracownicy

⁸⁶ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych od 13 XII 1981 do 30 XII 1983 r. w Białymstoku, 12 I 1983 r., k. 97.

⁸⁷ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z przebiegu cenzury organizowanej na terenie województwa zielonogórskiego, Zielona Góra, 14 I 1983 r., k. 162.

resortu łączności traktowali ją jako uciążliwy obowiązek i spełniali wyłącznie formalnie. Naczelnik Wydziału „T” we Wrocławiu ppłk Franciszek Syposz uważał, że udział w pracach cenzury funkcjonariuszy z innych jednostek nie zdał egzaminu, ponieważ byli oni odwoływani do swoich wydziałów. Jako jeden z nielicznych stwierdził, że cenzura telekomunikacyjna i kontrola rozmów telefonicznych wywarły na społeczeństwie ujemne wrażenie, czego wyrazem była krytyka stanu wojennego.

Naczelnicy zgłaszali również swoje propozycje w zakresie prowadzenia cenzury w przyszłości. W Gdańsku i Koszalinie postulowano, aby wytyczne organów centralnych cenzury kierowano w pierwszej kolejności do funkcjonariuszy KWMO, a następnie do pracowników resortu łączności. Naczelnik Wydziału „T” KWMO w Szczecinie ppłk E. Leszczyński postulował w przypadku wznowienia cenzury i zawieszenia łączności odblokowanie numerów alarmowych ze względów społecznych oraz możliwość korzystania z połączeń radiowych w sprawach ratownictwa morskiego. Dla lepszej kontroli rozmów telefonicznych naczelnik Wydziału „T” w Koszalinie proponował skierować na każdą centralę automatyczną i pozaautomatyczną miejską dwóch lub trzech żołnierzy zasadniczej służby wojskowej lub funkcjonariuszy, którzy mieli się zajmować wyłącznie tym. Z kolei dla ulepszenia cenzury telegramów postulowano ujednoczenie na terenie całego kraju systemu cenzurowania korespondencji telegraficznej (Koszalin) i utworzenie w KWMO grupy funkcjonariuszy złożonej z siedmiu osób: po jednym pracowniku Wydziału „T”, poszczególnych wydziałów operacyjnych i wydziału łączności (Opole). Naczelnicy w Olsztynie i Wrocławiu uważali system funkcjonowania WUC i militaryzację resortu łączności za niezwykle pozytywne składniki stanu wojennego, które miały wpływ na ustabilizowanie nastrojów społecznych i dyscyplinę pracy w urzędach telekomunikacyjnych. Z tych względów te punkty miały zostać uwzględnione przy opracowywaniu przyszłych planów obronnych (MOB). Wrocław proponował również, aby w ramach planów utrzymać militaryzację Ministerstwa Łączności i prowadzić z wyznaczoną grupą funkcjonariuszy profilaktyczne ćwiczenia sztabowe (np. z cenzury telekomunikacyjnej i kontroli rozmów).

5.2. Organizacja WUC w zakresie korespondencji telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych w województwach powstałych w 1975 r.

Drugą grupę stanowiły WUC, które zorganizowano w siedzibach nowych województw utworzonych w wyniku reformy administracyjnej w 1975 r. Były to 32 nowe województwa: białkopodlaskie, bielskie, chełmskie, ciechanowskie, częstochowskie, elbląskie, gorzowskie, jeleniogórskie, kaliskie, konińskie, krośnieńskie, legnickie, leszczyńskie, łomżyń-

skie, nowosądeckie, ostrołęckie, pilskie, piotrowskie, płockie, przemyskie, radomskie, siedleckie, sieradzkie, skierniewickie, śląskie, suwalskie, tarnobrzesckie, tarnowskie, toruńskie, wałbrzyskie, wrocławskie i zamojskie.

Między 13 a 15 grudnia 1981 r. zorganizowano Wojewódzkie Urzędy Cenzury, które zajmowały się cenzurą pocztową i cenzurą telekomunikacyjną, tzn. kontrolą telegramów i teleksów oraz rozmów telefonicznych. Cenzura telekomunikacyjna była prowadzona w punktach cenzorskich w Wojewódzkim Urzędzie Telekomunikacyjnym, Urzędach Telekomunikacyjnych w miastach województwa i nadzorach telekomunikacyjnych. Punkty cenzorskie wyposażono w stemple z napisami „Ocenzurowane” i „Wolne od cenzury”. Efekty pracy były wpisywane do zaprowadzonych dzienników pracy CA, CMM i CATx. Po zakończeniu cenzury złożono je do Wydziału „T”, a całość korespondencji przekazano do Wydziału „C” danego KWMO. Pracownicy łączności otrzymali nagrody pieniężne i odznaki za zasługi w ochronie porządku publicznego (np. w Kaliszu, Wałbrzychu). Pieczętki cenzury „Ocenzurowano” i „Wolne od cenzury” po zakończeniu cenzury składano w Wydziale „T”. Równocześnie Wydział „T”, a następnie Sekcja „T” prowadziły pracę operacyjną, realizując zlecenia wydziałów operacyjnych dotyczące podsłuchu telefonicznego (PT) lub telegraficznego (PTG).

5.2.1. Organizacja cenzury telekomunikacyjnej

Siedziba WUC do spraw cenzury telekomunikacyjnej znajdowała się w Wojewódzkim Urzędzie Telekomunikacyjnym lub Wojewódzkim Urzędzie Poczto-Telekomunikacyjnym. Jedynie w Pile działalność tę prowadzono w pomieszczeniach Szkoły Podoficerskiej MO. Materiały do cenzurowania otrzymywano z WUT w Pile i po ocenzurowaniu tam wracały⁸⁸. W Legnicy cenzurę korespondencji telekomunikacyjnej, czyli telegramów i teleksów, prowadził Wydział „W”⁸⁹. Punkt WUC stanowił punkt konsultacyjny dla tworzonych punktów cenzorskich w terenie, z których spływały informacje o wynikach pracy. Jedynie w KWMO w Kaliszu aż do marca 1982 r. funkcjonowały dwa punkty WUC: w Kaliszu i Ostrowie Wielkopolskim, a od kwietnia 1982 r. istniał tylko punkt w Kaliszu⁹⁰.

⁸⁸ AIPN, 01799/3, Pismo naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Pile ppłk. Eugeniusza Torzyńskiego do naczelnika Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW w Warszawie, Piła, 11 I 1983 r., k. 63–65.

⁸⁹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Legnica, 11 I 1983 r., k. 111–114.

⁹⁰ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w Kaliszu dotyczące cenzury korespondencji telekomunikacyjnej, kontroli rozmów telefonicznych i połączeń teleksowych jako załącznik nr 1 do pisma LT-0012/83, Kalisz, 12 I 1983 r., k. 166–170.

Oprócz centralnego urzędu cenzury w województwie organizowano terenowe organy cenzury telekomunikacyjnej. Działały one w Rejonowych Urzędach Telekomunikacyjnych w różnym czasie – już od połowy grudnia 1981 r. (woj. zamojskie⁹¹) lub od stycznia 1982 r. (woj. legnickie). Funkcjonowały pod różnymi nazwami: punkty cenzury, Rejonowe Urzędy Cenzury, referaty urzędów cenzury czy wreszcie Sekcja „R” w WUT miasta wojewódzkiego i Ekspozytura WUC z siedzibą w innych miastach województwa⁹².

Do zorganizowania wojewódzkiego urzędu cenzury i terenowych wyznaczono pracowników Wydziału „T”. Ich liczba w każdym województwie była różna, w większości jeden pracownik (Biała Podlaska, Ciechanów)⁹³, dwóch (m.in. Legnica, Częstochowa)⁹⁴, trzech (Elbląg, Jelenia Góra, Krosno, Piła, Skierniewice)⁹⁵, czterech (Sieradz, Słupsk, Gorzów Wielkopolski)⁹⁶, pięciu (Łomża)⁹⁷. W okresie zero funkcjonariusze ci brali udział w wyłączeniu central telefonicznych (np. w Radomiu

⁹¹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Zamość, 12 I 1983 r., k. 69–71.

⁹² W województwie zamojskim funkcjonowała Sekcja „R” z siedzibą w WUT w Zamościu oraz 3 Ekspozytura WUC z siedzibach UT w Biłgoraju, w Tomaszowie Lubelskim oraz w Hrubieszowie. Nazewnictwo to formalnie zostało wprowadzone dopiero wraz z nowymi planami obronnymi PM-85 z 1985 r. zob. *ibidem*.

⁹³ AIPN, 01799/3, Pismo kierownika Sekcji „T” Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Białej Podlaskiej mjr J. Śliwińskiego do naczelnika Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW w Warszawie, Biała Podlaska, 10 I 1983 r., k. 52–55; *ibidem*, Sprawozdanie podsumowujące z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Ciechanów, 11 I 1983 r., k. 66–67.

⁹⁴ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w zakresie kontroli rozmów telefonicznych, korespondencji telegraficznej i telexowej, Częstochowa, 12 I 1983 r., k. 74–76.

⁹⁵ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w zakresie łączności telekomunikacyjnej i telegraficznej w okresie stanu wojennego, Elbląg, 3 II 1983 r., k. 188–191; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w Jeleniej Górze, 12 I 1983 r., k. 78–80; *ibidem*, Sprawozdanie z cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Krosno, 12 I 1983 r., k. 81–84; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wojewódzkiego Urzędu Cenzury w Skierniewicach na odcinku kontroli korespondencji telefonicznej, telexowej i telegramów, Skierniewice, 14 I 1983 r., k. 130–131.

⁹⁶ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Sieradz, [b.d.dz.] I 1983 r., k. 26–29; *ibidem*, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Słupsk, 13 I 1983 r., k. 172–174; *ibidem*, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Gorzów Wielkopolski, 15 I 1983 r., k. 156–157.

⁹⁷ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie podsumowujące z prowadzonej cenzury korespondencji i kontroli rozmów telefonicznych przez Wydział „T” KWMO w Łomży, 6 I 1983 r., k. 33–34.

i wielu innych miastach)⁹⁸. Po przywróceniu łączności w centralach automatycznych (CA) i łączności telegraficznej funkcjonariusze prowadzili cenzurę rozmów telefonicznych i telegramów wraz z pracownikami z UT. Z powodu małej liczby funkcjonariuszy pionu „T” kontrolę rozmów telefonicznych, teleksów i telegramów wykonywali również pracownicy Urzędów Poczto-Telekomunikacyjnych. Funkcjonariusze pionu „T” sprawowali nad nimi nadzór. W Suwałkach do pomocy funkcjonariuszom Wydziału „T” przydzielono trzech studentów z WSO w Legionowie⁹⁹.

Równocześnie funkcjonariusze pionu „T” prowadzili szkolenia dla pracowników CA, CMM i telegrafu w WUT i w UPT. W województwie legnickim czterech pracowników Wydziału „T” wyznaczono na stanowiska kierowników urzędów cenzury m.in. w WUT w Legnicy, UT w Głogowie oraz NT w Polkowicach.

Od końca lutego 1982 r. wycofano pracowników Wydziału „T” z ciągłego przebywania w UT w punktach cenzorskich, a cenzurę prowadzili pracownicy łączności wyznaczeni przez dyrektorów WUT i UPT. Zadaniem pracowników Wydziału „T” była kontrola nad prowadzeniem cenzury. W Ciechanowie ze względu na małą liczebność Wydziału „T” nadzór i kontrolę nad sprawnym działaniem cenzury pełnili emeryci MO obejmujący kiedyś stanowiska kierownicze. W Łomży pracownicy przebywali w WUT do końca maja 1982 r.

Liczba cenzorów była bardzo różna, co pokazuje tabela 3. Z sześciu województw (suwalskie, tarnobrzescie, tarnowskie, toruńskie, wałbrzyskie, wrocławskie)¹⁰⁰ brak danych o liczbie cenzorów. W większości przypadków brak pełnych danych liczbowych o pracownikach zajmujących się cenzurą, ponieważ dysponujemy często liczbą funkcjonariuszy WUC, a nie mamy informacji o liczbie pracowników łączności albo na odwrót. Pełne informacje

⁹⁸ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej cenzury przez Wydział „T” KWMO w Radomiu, 13 I 1983 r., k. 138–139.

⁹⁹ AIPN, 01799/3, Pismo naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Suwałkach ppłk. W. Chilimoniuka do naczelnika Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW w Warszawie, Suwałki, 12 I 1983 r., k. 90–91

¹⁰⁰ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie dotyczące cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Sandomierz, 10 I 1983 r., k. 43–44; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Tarnowie kpt. Zygmunta Wójcika do naczelnika Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW, 13 I 1983 r., k. 186; *ibidem*, Sprawozdanie z cenzury telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych na terenie województwa toruńskiego, Toruń, 10 I 1983 r., k. 49–51; *ibidem*, Sprawozdanie dotyczące prowadzonej cenzury telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych w okresie stanu wojennego, Wałbrzych, 10 I 1983 r., k. 45–47; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności grupy realizującej zadania cenzury korespondencji telekomunikacyjnej, Wrocław, 12 I 1983 r., k. 72.

o liczbie cenzorów pochodzą z województw: chełmskiego¹⁰¹ (57 osób), ciechanowskiego (44), konińskiego¹⁰² (70), legnickiego (149), piotrowskiego¹⁰³ (58), sieradzkiego (37), zamojskiego (149). Z części województw mamy tylko informacje o liczbie pracowników resortu łączności zaangażowanych w prowadzenie cenzury – np. kaliskiego (252 osoby). Liczba funkcjonariuszy zajmujących się cenzurą się zmieniała. W momencie tworzenia WUC zazwyczaj rosła, następnie w miarę przekazywania zadań cenzury pracownikom łączności zmniejszano liczbę funkcjonariuszy. W Płocku z chwilą wprowadzenia cenzury do WUC oddelegowano 12 funkcjonariuszy, a następnie nadzór sprawowało siedmiu pracowników z Wydziału „T” KWMO¹⁰⁴. W Radomiu Wydział „T” oddelegował do pracy w WUC 22 pracowników, z tym że liczba zatrudnionych wraz z upływem dni stanu wojennego stopniowo malała. Liczba funkcjonariuszy wynosiła odpowiednio w województwach: białoskopodlaskim (1), chełmskim (3), ciechanowskim (5), częstochowskim (2), elbląskim (3), gorzowskim (4), jeleniogórskim (3), krośnieńskim (3), legnickim (6), łomżyńskim (7), ostrołęckim¹⁰⁵ (11), pilskim (3), piotrowskim (2), płockim (19), przemyskim¹⁰⁶ (14), radomskim (22), sieradzkim (9), skierniewickim (3), słupskim (29), zamojskim (21).

5.2.2. Łączność telegramowa

Cenzurę telegramów prowadzono we wszystkich WUT w mieście wojewódzkim i w UT zlokalizowanych w mniejszych miastach. Rozpoczęto ją po 20 grudnia 1981 r. Najpierw odbywała się w WUT w pomieszczeniu telegrafu lub w wydzielonym pomieszczeniu, a następnie stopniowo dopuszczano do niej UT z mniejszych miast. Nie wszystkie miasta, w których były UT, prowadziły cenzurę telegramów i zależało to od decyzji WUC. Od 24 grudnia 1981 r. w Elblągu wznowiono przyjmowanie telegramów

¹⁰¹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych za okres 13 XII 1981 do 31 XII 1982 r., Chełm, 14 I 1983 r., k. 153–154.

¹⁰² AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Konin, 13 I 1983 r., k. 172–174.

¹⁰³ AIPN, 01799/3, Pismo naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Piotrkowie Trybunalskim kpt. J. Zająca do naczelnika Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW w Warszawie, 11 I 1983 r., k. 59–62.

¹⁰⁴ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z cenzury telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Płock, 11 I 1983 r., k. 57–58.

¹⁰⁵ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie dotyczące funkcjonowania cenzury w zakresie łączności telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych w okresie od 13 XII 1981 do 30 XII 1982 r., Ostrołęka, 8 I 1983 r., k. 41–42.

¹⁰⁶ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Urzędu Cenzury przy KWMO w Przemysłu dot. cenzury telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych, Przemysł, 14 I 1983 r., k. 133–136.

krajowych w Urzędzie Pocztowym nr 1 i rozpoczęto cenzurę, która odbywała się w pokoju telegrafu na terenie WUT. W Nowym Sączu cały ruch telegraficzny odbywał się w punkcie cenzury w Nowym Sączu. 10 lutego 1982 r. włączono łączność międzymiastową i dopuszczono do ruchu telegraficznego UPT mające połączenia telegramowe. Cenzura odbywała się nie tylko w pięciu rejonowych urzędach cenzury w Nowym Sączu, Nowym Targu, Zakopanem, Krynicy, Gorlicach, ale i w UPT w Szczawnicy, Piwnicznej, Bukowinie, Czarnym Dunajcu, Grybowie oraz Jordanowie¹⁰⁷. W Białej Podlaskiej cenzurę telegramów prowadzono w WUT w Białej Podlaskiej i UT w Łosicach, Międzyrzeczu Podlaskim, Parczewie i Radzynie Podlaskim. W Piotrkowie Trybunalskim od 21 grudnia 1981 r. w wydzielonym pomieszczeniu w Wojewódzkim Urzędzie Poczty zorganizowano stały punkt wykonywania cenzury korespondencji telegraficznej (telegramy). Punkt obsługiwało dwóch pracowników Sekcji „T”, którzy pracowali na dwie zmiany w godzinach 6.00–21.00. Do końca stycznia 1982 r. zorganizowano podobne punkty w pozostałych pięciu miastach województwa: Bełchatowie, Koluszkach, Opocznie, Radomsku i Tomaszowie Mazowieckim.

Z reguły w pierwszym okresie cenzurą telegramów zajmowali się funkcjonariusze Wydziału „T” lub inni pracownicy WUC. Pracownicy urzędów pocztowych przekazywali raz lub dwa razy dziennie telegramy pracownikowi WUC, który cenzurował je, opieczętowując druki. Następnie pieczęcie cenzorskie przekazano dyrektorom i naczelnikom UP, którzy wytypowali osoby do prowadzenia tej cenzury. Od tej pory pracownicy WUC sprawowali tylko nadzór. Okres cenzury dokonywanej przez pracowników WUC trwał różnie, np. do końca grudnia 1981 r. (w Sieradzu), do 10 lutego 1982 r. (w Przemyśle). W niektórych WUC (np. Jelenia Góra) było też tak, że cenzurą telegramów od razu zajmowały się trzy przeszkolone pracownice WUP. W Pile nawiązano współpracę z osobami, które miały prowadzić operacyjną kontrolę telegramów po zawieszeniu stanu wojennego.

Efektom pracy cenzorów była liczba ocenianych telegramów. Wśród 32 nowych województw utworzonych w wyniku reformy administracyjnej w 1975 r. brak danych liczbowych w zakresie cenzury telegramów w 12 województwach: bielskim¹⁰⁸, jeleniogórskim, leszczyńskim¹⁰⁹,

¹⁰⁷ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie dotyczące organizacji i funkcjonowania cenzury telekomunikacyjnej w Wojewódzkim Urzędzie Cenzury w Nowym Sączu, 4 I 1983 r., k. 31–32.

¹⁰⁸ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych za okres od 13 XII 1981 do 31 XII 1982 r. na terenie województwa Bielsko-Biała, 12 I 1983 r., k. 88–89.

¹⁰⁹ AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z działalności cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych na terenie województwa leszczyńskiego za okres od 14 XII 1981 do 30 XII 1982 r., Leszno, 14 I 1983 r., k. 151–152.

łomżyńskim, pilskim, przemyskim, skierniewickim, suwalskim, tarnobrze-
skim, tarnowskim, toruńskim i włocławskim. Stanowi to 37,5 proc., czyli
więcej niż 1/3. Z sześciu województw (ciechanowskiego, częstochow-
skiego, legnickiego, ostrołęckiego, piotrkowskiego i słupskiego) poda-
wane były wspólne dane dotyczące telegramów i teleksów. Sprawozdania
zawierają liczbę informacji opracowanych na podstawie ocenzonego
telegramów, które kierowano do jednostek operacyjnych. Drugą kategorię
informacji przekazanych do jednostek operacyjnych stanowiły telegramy,
które ze względu na treść lub adresata/nadawcę zatrzymano, a następnie
albo zniszczono albo po wyjaśnieniu przekazano do adresata. W 13 woje-
wództwach (białskopodlaskie, gorzowskie, konińskie, krośnieńskie, leg-
nickie, łomżyńskie, nowosądeckie, ostrołęckie, piotrkowskie, płockie,
siedleckie¹¹⁰, sieradzkie, wałbrzyskie) nie zatrzymano żadnego telegramu.

Liczba telegramów, które kierowano do wydziałów operacyjnych do
wykorzystania, była różna, np. w Białej Podlaskiej opracowano 70 notatek
dotyczących 464 osób (spośród 137 346 ocenzonego telegramów),
w Bielsku-Białej tym okresie zatrzymano sześć telegramów, w Chełmie
dwa (spośród 142 693), w Ciechanowie zatrzymano osiem telegramów
i sporządzono 2127 odpisów (spośród 59 497 ocenzonego telegramów
i teleksów). W Częstochowie do wydziałów operacyjnych przeka-
zano 84 informacje (na 295 071 ocenzonego telegramów i telek-
sów). Nie dopuszczono do obiegu ośmiu telegramów, które komisyjnie
zniszczono. W Elblągu jednostkom operacyjnym przekazano do wykorzy-
stania 1138 odpisów telegramów, a skonfiskowano 26 (198 tys. telegra-
mów). W Gorzowie Wielkopolskim 21 telegramów zatrzymano (na skon-
trolowanych 22 650) i przekazano jednostkom operacyjnym, a następnie
zniszczono. W Jeleniej Górze stałą cenzurą objęto wszystkie wychodzące
i przychodzące telegramy od osób cywilnych, a także telegramy służbowe.
Metodami fizycznymi przebadano 117 telegramów, a zatrzymano siedem.
W Kaliszu przekazano 4600 informacji z telegramów do wydziałów ope-
racyjnych SB (na 384 680 telegramów), a zatrzymano 106 telegramów,
które zniszczono. W Koninie zatrzymano 20 telegramów (na 106 308).
W Krośnie pracownicy WUT w województwie skontrolowali 248 645 tele-
gramów wychodzących i przychodzących. W Legnicy ocenzonego
131 900 telegramów i teleksów. W Nowym Sączu w sześciu wypadkach
zapoznano pracowników wydziałów operacyjnych z treścią, a następnie

¹¹⁰ AIPN, 01799/3, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Siedlcach ppłk. Sławomira Kalisza do naczelnika Wydziału Inspekcji i Analiz Departamentu Techniki MSW w Warszawie dotyczące cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Siedlce, 12 I 1983 r., s. 92–93.

wysłano telegram do adresata (na 468 995 telegramów). W Pile przekazano do wykorzystania operacyjnego 781 telegramów, a zatrzymano i skonfiskowano dziewięć. W Płocku ocenowano 209 998 telegramów, przekazując do jednostek operacyjnych 326 informacji głównie dla Wydziałów II i IV, a zatrzymano sześć telegramów. W Piotrkowie Trybunalskim wykonano 158 kserokopii i tłumaczeń telegramów nadesłanych z zagranicy dla Wydziału II zgodnie ze zleceniem (na 174 438 telegramów i teleksów). W Radomiu sporządzono 677 notatek (na ocenianych 72 873 telegramów), które skierowano do wydziałów operacyjnych MO i SB, a zatrzymano siedem telegramów. W Siedlcach ocenowano łącznie 80 467 telegramów. W Sieradzu 30 telegramów przetłumaczono z języków obcych na polski i przekazano Wydziałowi II (wobec ocenianych 105 820 telegramów). W kilkunastu przypadkach wstrzymano wysyłkę telegramu, przekazując dane nadawcy i adresata do wydziału operacyjnego, ale po wyjaśnieniu sytuacji telegram wysyłano do adresata. W Słupsku 11 telegramów wykorzystano operacyjnie, jeden skonfiskowano (wobec 240 744 ocenianych telegramów i teleksów). W Tarnowie informacje z telegramów przekazano do Wydziału II, który prowadził na ich podstawie sześć spraw w formie materiałów wstępnych. W Wałbrzychu 200 telegramów przekazano do wydziałów operacyjnych (wobec ocenianych 127 940). W Zamościu ocenowano 191 549 telegramów, spośród których zatrzymano dwa. W jednym znalazło się fałszywe potwierdzenie przez lekarza choroby u osoby nadającej telegram. Nadawcą drugiego okazał się pracownik UT w Biłgoraju, a jego treść była obraźliwa dla WUC.

Ilość informacji przekazywanych do wydziałów operacyjnych na podstawie cenzury telegramów z poszczególnych WUC jest różna. Rozpiętość kształtuje się od 2127 odpisów z Ciechanowa, 1138 odpisów z Elbląga po sześć z Tarnowa¹¹¹. Trudno stwierdzić, dlaczego w jednych WUC podczas cenzury telegramów podejmowano decyzje o przydatności operacyjnej. Zależało to z pewnością od pracowników cenzury, którzy interpretowali przepisy o jej prowadzeniu. Informacje z telegramów przekazywane do wydziałów operacyjnych kierowano do: Wydziału V (dotyczące gospodarki narodowej), Wydziału II (wychodzące za granicę), Wydziału III (dotyczące opozycji, głównie ukrywających się działaczy „Solidarności”), Wydziału IV (dotyczące spraw kościelnych), Wydziału do walki z Przestępstwami Gospodarczymi oraz do innych jednostek SB i MO. Wydziały operacyjne informacje z telegramów mogły wykorzystywać do prowadzenia spraw operacyjnych albo wszczynać nowe.

¹¹¹ Szczegółowo pokazuje to tabela 3.

Działania cenzorskie w urzędach telekomunikacyjnych pozwalały SB wykrywać w gronie pracowników resortu łączności osoby, które były członkami „Solidarności” i nie chciały brać udziału w cenzurze. WUC w Ciechanowie uzyskał informacje o utrudnianiu czynności cenzorskich w centrali automatycznej w Działdowie przez przewodniczącego „Solidarności” w tej placówce. Na wniosek WUC tego pracownika zwolniono. WUC w Pile ustalił osobę, członka Komisji Zakładowej „Solidarności” w WUT Piła, która pracowała w Wojewódzkim Komitecie Obrony. W Płocku czynności cenzorskie przyczyniły się do ustalenia i ujęcia ukrywającego się działacza NSZZ „Solidarności” na terenie Gostynina (brak informacji, o kogo chodziło). Z kolei WUT w Biłgoraju przechwytyło telegram o treści: „Nie wychodzić z WUC aż do odwołania”. Jego nadawcą okazał się pracownik UT w Biłgoraju. Wszczęto dochodzenie, które umorzyła Prokuratura Wojskowa, ale w wyniku działań SB zwolniono z pracy pracownika w UP w Biłgoraju¹¹².

5.2.3. Cenzura teleksów

Od 5 stycznia 1982 r. włączono łączność telefoniczną i teleksową w 10 województwach: białkopodlaskim, jeleniogórskim, kaliskim, konińskim, koszalińskim, przemyskim, skierniewickim, słupskim, suwalskim i wrocławskim¹¹³. Stopniowo przywracano łączność teleksową w innych województwach.

Kontrolę teleksów prowadziły WUT i UT. W teleksowej automatycznej centrali w Białej Podlaskiej pracownik WUC za pomocą zainstalowanego tam aparatu teleksowego losowo kontrolował abonentów z terenu całego województwa. Ogółem skontrolowano 115 abonentów w 321 połączeniach teleksowych. W Elblągu 21 grudnia 1981 r. uruchomiono punkt abonencki przy Wojewódzkim Komitecie Obrony zlokalizowany w budynku Urzędu Wojewódzkiego i zainstalowano jeden dalekopis w ramach systemu „Dysor” oraz aparat telefoniczny typu MB połączony z URM w Warszawie. Punkt abonencki był czynny całodobowo i liczył 13 osób (jeden funkcjonariusz WUC, sześć telegrafistek z WUT, sześciu doręczycieli z WUP). W Jeleniej Górze za cenzurę teleksów odpowiadała kierownik kancelarii tajnej w Wojewódzkim Urzędzie Pocztowym. W Siedlcach w okresie działalności WUC kontrolę korespondencji teleksowej prowadzili wyznaczeni pracownicy resortu łączności, którzy mieli

¹¹² AIPN, 01799/3, Sprawozdanie z całokształtu prowadzonej cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych, Zamość, 12 I 1983 r., k. 69–71.

¹¹³ AIPN, 01799/3, Szyfrogram dyrektora Departamentu Techniki MSW gen. Stefana Stochaja, Warszawa, 4 I 1982 r., k. 18.

do dyspozycji dwa teleksy. Wydruki zabierał codziennie funkcjonariusz WUC. We Włocławku 21 grudnia 1981 r. uruchomiono łączność teleksową z Warszawą poprzez WKO Włocławek. Cenzurę teleksową wykonywano w czterech urzędach telekomunikacyjnych.

Cenzurę korespondencji teleksowej prowadzili funkcjonariusze Wydziału „T” lub wyznaczeni pracownicy WUT. Stopniowo pracownicy Wydziału „T” zastępowali przeszkoleni pracownicy urzędów telekomunikacyjnych.

Przed uruchomieniem sieci teleksowej pracownicy Wydziału „T” lub pracownicy WUC kontrolowali instytucje mające dalekopisy (teleksy), wydając odpowiednie zalecenia przy ich wykorzystaniu. W Częstochowie przed uruchomieniem sieci teleksowej skontrolowano 77 instytucji. W Gorzowie Wielkopolskim na początku stycznia 1982 r. pracownicy Wydziału „T” spotkali się z kierownikami zakładów pracy i zapoznali ich z wymogami dotyczącymi warunków uruchomienia stacji teleksowych. W Jeleniej Górze pracownicy Sekcji „T” przeprowadzili kontrolę 44 większych zakładów pracy na terenie Jeleniej Góry, gdzie sprawdzono centrale telefoniczne i teleksowe, a także urządzenia poligraficzne i radiowęzły. W województwie piotrkowskim skontrolowano system zabezpieczenia i obsługi dalekopisów we wszystkich zakładach pracy. Z kontroli teleksowej wyłączono: Urzędy Gminne, Urzędy Miejskie, Komitety PZPR i inne jednostki MSW (w Częstochowie, Nowym Sączu). Wyjątkiem była np. Bielsko-Biała, gdzie kontrolę teleksów w tych instytucjach prowadzono. Wykazała ona wiele nieprawidłowości, m.in. obsługiwanie aparatów przez osoby nieuprawnione, brak rejestrów wysyłanych i otrzymywanych teleksów.

Podczas omawiania cenzury korespondencji teleksowej należy zwrócić uwagę, że oznaczała ona sprawdzenie zabezpieczenia teleksów przed dostępem osób nieupoważnionych oraz sprawdzenie treści wydruków. Po uruchomieniu łączności teleksowej włączane i uruchamiane były teleksy (inaczej stacje teleksowe lub punkty teleksowe). Nie wszystkie były kontrolowane. Większość z nich podlegała kontroli, natomiast w niektórych przypadkach stosowano losową kontrolę, np. w Tarnobrzegu lub w Sieradzu (tam cenzurę teleksów wykonywano doraźnie, średnio dwa–trzy razy w miesiącu, co wynikało z liczby nadzorowanych instytucji i przedsiębiorstw mających uruchomione teleksy). Sprawozdania nie przekazują pełnego stanu cenzury teleksów. W Częstochowie w okresie obowiązywania cenzury uruchomiono 294 teleksy. W Chełmie cenzurę korespondencji teleksowej prowadził DOPiT Lublin, ponieważ tam znajdowała się centrala teleksowa. W Elblągu od 8 stycznia 1982 r. została uruchomiona łączność dalekopisowa w instytucjach i zakładach pracy: Komitet Wojewódzki PZPR, Narodowy Bank Polski, Zakłady

Mechaniczne „Zamech”, Zakłady Celulozowo-Papiernicze w Kwidzynie. Łączność dalekopisową pozostałych abonentów przywracano stopniowo. Kierownicy zainteresowanych zakładów pracy występowali z pisemnym wnioskiem do WKO. Sekretariat WKO po zaopiniowaniu i uzgodnieniu z WUC przedkładał sprawę do zatwierdzenia wojewodzie, po czym przekazywał dyrektorowi WUT polecenie uruchomienia danego abonenta. Do chwili zawieszenia stanu wojennego uruchomiono większość abonentów. W Gorzowie Wielkopolskim do końca grudnia 1982 r. włączono 435 stacji teleksowych na 460 występujących w województwie gorzowskim. Skontrolowano 251 punktów teleksowych, w wyniku czego uzyskano 12 187 wydruków. W Jeleniej Górze wykonano siedem wniosków dotyczących stałej cenzury teksowej. W Koninie sprawdzono 3808 telefaksów. Na terenie województwa nowosądeckiego było 36 instytucji, które dopuszczono do sieci teksowej. W instytucjach byli odpowiedzialni za cenzurę kierownicy lub wyznaczeni pracownicy. Teleksy włączono również w Gminnych Radach Narodowych i Komitetach PZPR. Informacje uzyskane w wyniku cenzury telegraficznej i telefonicznej przekazywano w formie notatek do wydziałów. W Ostrołęce włączono łączność teksową (124 wnioski) dla 131 numerów teksowych. Ocenzurowano łącznie 90304 telegramy i depesze teksowe. W toku prowadzenia cenzury uzyskano 31 informacji, które przekazano do wydziałów operacyjnych. Ustalono jeden przypadek dotyczący próby ujawnienia szczegółów związanych z funkcjonowaniem cenzury w WUT Ostrołęka, w finale sprawy zwolniono pracownika TN. W Piotrkowie Trybunalskim łącznie ocenzurowano 174438 telegramów i teksów. W Płocku ocenzurowano 13574 teksów. Przekazano do jednostek operacyjnych 326 informacji głównie dla Wydziałów II i IV (łącznie z telegramami). W Radomiu włączono ponownie do sieci 306 stacji teksowych. W ramach łączności teksowej kontrolą objęto 58 stacji, w wyniku czego sporządzono 12 dokumentów. W Sieradzu w pierwszym okresie przywracania korespondencji teksowej włączono 45 teksów. Każdy teks musiał być wpisywany w „książce teksów wysyłanych” i w „książce teksów wpływających”. Nadzór pracownika WUC sprowadzał się do sprawdzenia, czy były spełnione wymogi formalne co do liczby wysyłanych teksów, nie sprawdzano zaś ich treści. W województwie suwalskim uruchomiono 236 teksów na zainstalowanych 240, a centrala teksowa znajdowała się w Białymstoku (obsługiwała poza województwem białostockim również łomżyńskie). W województwie łomżyńskim uruchomiono 169 teksów na zainstalowane 222. W Tarnobrzegu Wydział „T” stosował wyrwykową kontrolę uprawnionych teksów z całego terenu. Jednostki KWMO nie zgłosiły abonentów telefonicznych i teksowych, którym należałoby

wyłączyć stacje. We Włocławku w trakcie cenzury telekomunikacyjnej uzyskano sześć informacji, które przekazano do wydziałów operacyjnych.

5.2.4. Kontrola rozmów telefonicznych

Łączność telefoniczną przywracano stopniowo w różnych województwach. We Włocławku 21 grudnia 1981 r. uruchomiono łączność telefoniczną (typu MB) i telexową z Warszawą poprzez WKO Włocławek. W Elblągu od 10 lutego 1982 r. uruchomiono łączność międzymiastową wyłącznie w ruchu ręcznym.

W większości WUC kontrolę rozmów telefonicznych w centralach automatycznych prowadził zespół pracowników łączności przeszkolonych przez pracowników WUC wyznaczonych przez dyrektora WUT zgodnie z instrukcją ministra łączności (Częstochowa, Konin). W centrali międzymiastowej w obsłudze ręcznej kontrolę rozmów telefonicznych prowadziły pracownice WUT. Pracownicy WUC wrywkowo kontrolowali pracę telefonistek z central międzymiastowych. W Chełmie od września 1982 r. kontrolę rozmów telefonicznych międzymiastowych nadzorowało trzech rencistów MO, etatowych pracowników WUC. Pracownicy central telefonicznych wchodziłi również w skład pracowników WUC (np. w Jeleniej Górze). W niektórych WUC cenzurę w centralach automatycznych, a następnie ręcznym ruchu międzymiastowym początkowo wykonywali oddelegowani pracownicy KWMO, a następnie sukcesywnie zostali włączeni pracownicy techniczni central, telefonistki i osoby z dozoru technicznego (Piotrków Trybunalski, Siedlce). W Sieradzu w ruchu ręcznym i półautomatycznym cenzurę prowadziły telefonistki zgodnie z instrukcją Ministerstwa Łączności. W ruchu automatycznym, w początkowym okresie po wprowadzeniu cenzury, rozmowy kontrolowali pracownicy KWMO biorący udział w operacji „Azalia”. Po opuszczeniu przez nich budynków łączności rozmowy cenzurowali wytypowani technicy CA.

Przy kontroli rozmów pracowało najwięcej osób. W Koninie średnio w WUT i w rejonowych placówkach pocztowo-telekomunikacyjnych pracowało 45 osób, w Piotrkowie Trybunalskim – 56 pracowników WUT, w Sieradzu – 15. W Siedlcach do kontroli rozmów na CA w Siedlcach wyznaczono siedmiu funkcjonariuszy, którym wydano zaświadczenia GUC upoważniające do wykonywania funkcji kontrolno-cenzorskich.

Łączność telefoniczną włączono na początku stycznia 1982 r. Rozmowy kontrolowano we wszystkich WUT i rejonowych UT, gdzie były centrale automatyczne, centrale międzymiastowe i ręczne. W Białej Podlaskiej kontrolę rozmów telefonicznych miejscowych prowadzono w miejscowościach: w Białej Podlaskiej (CMM i CA „Pentaconta” – 5000 abonentów oraz CA „Strowger 32AB” – 800 abonentów), Łosicach (CMM i CA

„Autelco Strowger 32A” – 600 abonentów), Międzyrzeczu Podlaskim (CMM i ręczna CB – 800 abonentów), Parczewie (CMM i ręczna CB – 800 abonentów), Radzyniu Podlaskim (CMM i CA „K-66” – 1200 abonentów). W województwie przemyskim rozmowy telefoniczne kontrolowano w centralach Dyrekcji Rejonowej Kolei Państwowej tego województwa. 17 grudnia 1981 r. rozpoczęto kontrolę rozmów telefonicznych i telegraficznych na centralach DRKP w Przemyślu, Jarosławiu, Przeworsku, Żurawicy i Medyce. Z kolei od 5 do 15 stycznia 1982 r. pracownicy WUC otrzymali zadanie kontrolowania rozmów telefonicznych w Urzędach Telekomunikacyjnych, a po tym czasie kontrolę tę pełnili pracownicy tych urzędów, a WUC sprawował jedynie nadzór. W Radomiu losowo kontrolowano rozmowy telefoniczne na pięciu centralach telefonicznych (w Radomiu – 3, Pionkach i Grójcu). W Siedlcach w okresie działania WUC skontrolował urzędy telekomunikacyjne pod względem poprawności prowadzenia cenzury rozmów w Mińsku Mazowieckim, Łukowie, Sokołowie Podlaskim, Łochowie, Kosowie Lackim, Ceranowie, Mordach, Zbuczynie, Skórcu i Żelechowie. W urzędach, w których stwierdzono uchybienia, WUC ponownie wprowadził na CA swoich cenzorów. We Włocławku cenzurę telefoniczną (i teleksową) wykonywano w czterech urzędach telekomunikacyjnych. Na terenie województwa sieradzkiego cenzurę prowadzono w urzędach: WUT Sieradz, UT Zduńska Wola, UT Wieluń, UT Łask, UTM Poddębice, UPT Działoszyn. W Toruniu kontrolę rozmów telefonicznych w okresie stanu wojennego prowadzili pracownicy WUT w dwóch centralach telefonicznych miasta Torunia oraz sześciu centralach RUT na terenie województwa.

Najwcześniej prowadzono kontrolę w centralach automatycznych. W WUT uruchamiano magnetofon, który informował o kontroli rozmów telefonicznych nagrany zwrotem: „Uwaga, rozmowa jest kontrolowana”, np. w Gorzowie Wielkopolskim i w Słubicach, a także urządzenie TAJ (woj. gorzowskie i łomżyńskie). W pozostałych miejscowościach kontrolę tę wykonywały telefonistki. W CA upoważnieni cenzorzy wrywkowo kontrolowali rozmowy telefoniczne za pomocą mikrotelefonów stacyjnych. Telefonistki CMM, łącząc rozmowy, przed połączeniem ostrzegały abonentów zwrotem: „Rozmowa będzie kontrolowana” i kontrolowały rozmowy. Miały one za zadanie przerywać połączenie, gdyby rozmówcy łamali prawo. W województwie legnickim w centralach automatycznych w Lubinie, Głogowie i Polkowicach nagrywano rozmowy osób będących w zainteresowaniu jednostek operacyjnych. Nagranie odbywało się na magnetofonach resortu łączności wykorzystywanych do kontrolowania abonentów zgłaszających reklamacje o niewłaściwym naliczaniu przez Urząd Telekomunikacji za rozmowy.

Analiza danych dotyczących rozmów telefonicznych jest niepełna ze względu na brak informacji o liczbie kontrolowanych rozmów z większości województw. Tylko z białkopodlaskiego i słupskiego sprawozdania naczelników Wydziałów „T” KWMO/WUSW podają dane – odpowiednio 150 000 kontroli połączeń dla Białej Podlaskiej i 17 100 dla Słupska. Z trzech innych województw mamy informacje o czasie, jaki przeznaczono na kontrolę, oraz liczbie kontrolowanych rozmów w ciągu doby i miesiąca. W Kaliszu przeznaczono 12 tys. godzin na kontrolę rozmów abonentów central miejskich. W Koninie w ciągu doby skontrolowano średnio 1800 rozmów telefonicznych i 200 rozmów miejscowych. W Piotrkowie Trybunalskim kontrolowano miesięcznie 27 000 rozmów telefonicznych. Mamy natomiast częściowe informacje o liczbie danych przekazanych do wydziałów operacyjnych. W Ciechanowie sporządzono 185 notatek, które skierowano do wydziałów operacyjnych. W Elblągu do Wydziału V dostarczono osiem dokumentów legalizacyjnych z 27 rozmów telefonicznych krajowych i zagranicznych. Ponadto do wydziałów operacyjnych systematycznie przekazywano wykazy abonentów telefonicznych z całego województwa, którzy zamawiali i przeprowadzali rozmowy telefoniczne z abonentami z krajów zachodnich. W Koninie cenzura rozmów u 14 abonentów spowodowała, że Wydział „T” założył u nich podsłuch telefoniczny. W Legnicy w trakcie kontroli rozmów telefonicznych uzyskano 74 informacje, które przekazano wydziałom: II (7), III (1), IV (1), V (48), innym jednostkom SB (12) i MO (5). W Płocku z kontroli rozmów przekazano 1633 informacje do wydziałów operacyjnych. W Tarnowie informacje z kontroli rozmów przekazano do Wydziałów II i V, na podstawie których każdy założył sprawę operacyjną. W Słupsku sporządzono 999 informacji z kontrolowanych rozmów. W Zamościu zrobiono 127 notatek służbowych, które przekazano do wydziałów operacyjnych KWMO: Wydziału II (24), Wydziału III (4), Wydziału IV (3), Wydziału V (3), Wydziału Paszportów (28), Wydziału do walki z Przestępstwami Gospodarczymi (56), Wydziału Kryminalnego (4), Wydziału Inspekcji (1), WSW (4). Informacje dotyczyły m.in.: międzynarodowego ruchu osobowego, kontaktów obywateli polskich z krajami zachodnimi, nieprawidłowości w gospodarce produktami rolno-spożywczymi, spekulacji poszukiwanymi towarami, handlu bimbrem i obcą walutą, ujawniania spraw stanowiących tajemnicę służbową czy też prób załatwienia odroczeń zasadniczej służby wojskowej.

W większości województw w trakcie prowadzonej kontroli rozmów telefonicznych nie spotykano się z przypadkami przekraczania przepisów stanu wojennego. Gdy jednak do tego doszło, rozmowa była przerywana. Informacje te mamy z trzech województw. Najwięcej rozmów

przerwano w województwie piotrkowskim (35), następnie w konińskim (34) i gorzowskim (3).

Rozmowy telefoniczne w większości województw kontrolowano całodobowo. W niektórych województwach ze względu na dużą liczbę połączeń kontrolę rozmów telefonicznych międzymiastowych i miejscowych prowadzono w sposób losowy i przez ograniczanie czasu ich trwania (m.in. jeleniogórskie, krośnieńskie, toruńskie, tarnobrzesckie). W niektórych województwach do WUC wpływały wnioski o stałą cenzurę rozmów telefonicznych (jeleniogórskie – 42 wnioski) lub o wyłączenie niektórych abonentów (częstochowskie, jeleniogórskie – 86 wniosków, konińskie – 18 abonentów, krośnieńskie – łącznie 41 stacji telefonicznych wykorzystywanych przez ZR NSZZ „Solidarność” w Krośnie i Miejskie Zarządy NSZZ „Solidarność” w miastach powiatowych). W Częstochowie abonentci wykorzystujący telefony „do celów sprzecznych z prawem” byli wyłączani na tydzień lub dwa. W Krośnie przed mającym nastąpić częściowym odblokowaniem łączności WUC wystąpił z wnioskiem do dyrektora WUT o wyłączenie od 10 stycznia 1982 r. 24 stacji (numerów) telefonicznych i siedmiu stacji telexowych wykorzystywanych przez Zarząd Regionalny NSZZ „Solidarność” w Krośnie i Miejskie Zarządy NSZZ „Solidarność” w miastach powiatowych. Pozostałe 17 wyłączonych stacji telefonicznych znajdowało się w użytkowaniu działaczy „Solidarności”. 1 marca 1982 r. włączono 10 stacji telefonicznych, a 1 września 1982 r. – dalszych siedem. Abonentów nie wyłączano w województwach: legnickim, łomżyńskim, tarnobrzesckim.

Warto zwrócić uwagę, że w czasie cenzurowania rozmów telefonicznych funkcjonariusze Wydziału „T” realizowali również zlecenia na wykorzystanie podsłuchu telefonicznego. Przykładowo, w Elblągu jawna cenzura rozmów pozwoliła im „zalegalizować” zdobycie materiałów uzyskanych w wyniku zastosowania PT wobec jednego z figurantów Wydziału V. Pracownik przełączalni, będący zarazem tajnym współpracownikiem Wydziału „T”, dyskretnie „podłączał wytypowanych abonentów na kabel telefoniczny” Wydziału Łączności KWMO. Następnie abonentci ci byli kierowani do kablowni Wydziału „T”. Umożliwiło to zachowanie w tajemnicy „krosowanych” abonentów, ponieważ ich numery przekazywano bezpośrednio TW z pominięciem zastępcy dyrektora. W efekcie do Wydziału V dostarczono osiem dokumentów legalizacyjnych z 27 rozmów telefonicznych krajowych i zagranicznych.

Tabela 3. Analiza statystyczna pracy WUC w województwach powstałych w wyniku reformy administracyjnej w 1975 r. w zakresie cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
		łączna liczba					
1.	Biała Podlaska	286,4 tys.	WUC Biała Podlaska UT Łosice UT Międzyrzecz Podlaski UT Parczew UT Radzyń Podlaski	1 funkcjonariusz	137 346 (70 notatek dot. 464 osób dla wydziałów operacyjnych)	115 abonentów (321 połączenia teleksowe)	150 000
2.	Bielsko-Biała	829,9 tys.	WUT 4 RUT 8 NT (m.in. Sucha Beskidzka i Skoczów)	b.d.	b.d. (6 zatrzymano dla wydziałów operacyjnych)	b.d.	b.d.
3.	Chełm	230,9 tys.	b.d.	3 z MO, 54 pracowników łączności łącznie 57	142 693 (1 zatrzymano)	b.d.	b.d. (1 notatka)
4.	Ciechanów	405,4 tys.	WUT Ciechanów	4 z MO, 1 z Sekcji „T”, 19 pracowników telekomunikacyjnych, 20 urzędów pocztowych	59 497 (127 odpisów z telegramów, 8 telegramów zatrzymano, przekazano wszystkie do wydziałów operacyjnych)	b.d.	b.d. (185 notatek dla wydziałów)

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
				łącznie			
4			UT Działdów UT Mława UT Płońsk UT Pułtusk	łącznie 44			
5.	Częstochowa	747,9 tys.	b.d.	2 funkcjonariuszy		294 teleksy uruchomiono (77 skontrolowano)	b.d.
6.	Elbląg	441,5 tys.	b.d.	3 funkcjonariuszy, 12 pracowników łączności łącznie 15	295 071 (84 informacje dla wydziałów operacyjnych, 8 telegramów zatrzymano i zniszczono)	b.d.	b.d. (8 dokumentów legalizacyjnych z 27 rozmów)

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
7.	Gorzów Wielkopolski	455,4 tys.	WUC RUC Sulęcín RUC Strzelce Krajeńskie RUC Słubice RUC Mysłibórz RUC Dębno RUC Choszczno RUC Międzyrzecz RUC Międzychód	4 funkcyjnarciuszcy	22 650 (21 odpisów dla wydań i zniszczono)	12 187 wydruków, 435 włączono wobec 460 funkcyjniają- cych, skontrolowa- no 251 punktów teleksowych)	b.d. (3 rozmowy przerwano)
8.	Jelenia Góra	492,6 tys.	b.d.	3 z Sekcji „T”, 4 z WUT, 4 z WUP łącznie 11	b.d. (117 przebadano metodami fizycznymi, 7 zatrzymano i zniszczono)	b.d. (7 wniosków na stałą cenzurę teleksową, 44 kontrole w zakładach pracy)	b.d. (42 wnioski na stałą cenzurę rozmów, 86 wniosków na blokadę telefonów)

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
				łącznie liczba			
9.	Kalisz	668 tys.	Dwa punkty WUC (w Kaliszu i Ostrowie Wielkopolskim do III 1982 r., następnie w Kaliszu) 10 CA i CMM, 12 punktów telegramowych	252 pracowników telekomunikacji	384 680 (4600 informacji dla wydziałów operacyjnych, 106 zatrzymano i zniszczono)	b.d.	b.d.
10.	Konin	441,2 tys.	WUT	70 osób	106 308 (20 zatrzymano dla wydziałów operacyjnych)	3808	b.d. (2 tys. kontroli rozmów w ciągu doby, 18 stacji odłączono, w 14 PT, 34 rozmowy przerwano)
11.	Krosno	448,2 tys.	b.d.	3 funkcjonariuszy	248 645	b.d. (7 wniosków o wyłączenie stacji teleksowych)	24 wnioski o wyłączenie abonentów

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w wojewódz- twie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łącznie	Łączna liczba	telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
12.	Legnica	458,9 tys.	WUT	6 funkcjonariuszy, 143 pracowników łączności	131 900	b.d.	b.d.	b.d. (nie włączano abonentów)
			UT w Lublinie	łącznie 149				
			UT w Głogowie					
			NT w Polkowicach					
13.	Leszno	357,6 tys.	WUT	b.d.	b.d.	b.d.		
			UT Gostyń					
14.	Łomża	325,8 tys.	b.d.	2–5 funkcjonariuszy	b.d.	b.d.		
15.	Nowy Sącz	628,8 tys.	WUC	b.d.	468 995 (6 dla wydziałów operacyjnych)	36 stacji teleksowych dla instytucji włączono	b.d.	
			UT Nowy Targ					
			UT Zakopane					
			UT Krynica					
			UT Gorlice					

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
				łącznie			
15.			II okres (II–XII 1982) UPT Szczawnica UPT Piwniczna UPT Bukowina UPT Czarny Dunajec UPT Jordanów UPT Grybów				
16.	Ostrołęka	371,4 tys.	WUT i WUP w Ostrołęce UPT w Ostrowie Mazowieckim UPT w Wyszkowie UPT w Przasnyszu	11 funkcjonariuszy b.d.	b.d.	124 wnioski o wyłączenie (dot. 131 numerów teleksowych)	b.d. (1 wniosek o wyłączenie numeru)
17.	Piła	437,1 tys.	WUC w Szkole Podoficerskiej MO	3 funkcjonariuszy	b.d. (781 dla wydziałów operacyjnych, 9 zatrzymano i przekazano do wydziałów)		b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
				łącznie liczba			
18.	Piotrków Trybunalski	604,2 tys.	WUP Bełchatów Koluszki Opoczno Radomsko Tomaszów Mazowiecki	2 funkcjonariuszy, 58 pracowników WUC łącznie 60	174 438 (158 kserokopii i tłumaczeń telegramów dla wydziałów operacyjnych)		324 000 (27 000 miesięcznie, przerwano 35 rozmów)
19.	Płock	496,1 tys.	WUC WUT Kutno WUT Sierpiec WUT Gostynin WUT Łęczyca	I okres (12 funkcjonariuszy) II okres (7 funkcjonariuszy)	209 998 (6 zatrzymano dla wydziałów operacyjnych)	13 574	b.d. (1633 informacji dla Wydziału V z rozmów telefonicznych)
					326 informacji z telegramów i teleksów dla Wydziałów II i IV		

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
				łącznie			
20.	Przemysł	380 tys.	WUT UT Jarosław UT Przeworsk UT Lubaczów UT Radymno UT Dubieck UT Dynów	14 funkcjonariuszy	b.d.		
21.	Radom	702,3 tys.		22 funkcjonariuszy	72 873 (7 zatrzymano, 677 notatek dla wydziałów operacyjnych)	włączono do sieci 306 abonentów, skontrolowano 58 stacji teleksowych, 12 notatek dla wydziałów	wyrywkowa kontrola rozmów

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędników łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
				łącznie			
22.	Siedlce	616,3 tys.	WUT UT Mińsk Mazowiecki UT Łuków UT Sokołów Podlaski UT Łochów UT Kosów Lacki UT Ceranów UT Mordy UT Zbuczyn UT Skórzec UT Żelechów	7 funkcjonariuszy	80 467	b.d.	b.d.
23.	Sieradz	392,3 tys.	WUT/WUP UT/UP Zduńska Wola UT/UP Wieluń	4–5 funkcjonariuszy, 28 pracowników łączności łącznie ok. 33	105 820 (30 dla Wydziału II)	b.d. (I okres: 45 teleksów włączono)	b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych		
					łączna liczba	telegramów	teleksów
							rozmów telefonicznych
23.			UT/UP Łask UTM/UP Podębice UPT Działoszyn				
24.	Skierniewice	396,9 tys.	b.d.	3 funkcjonariuszy	b.d.		
25.	Słupsk	369,8 tys.	WUT 4 UT	29 funkcjonariuszy	240 744 (1 telegram skonfiskowano, 11 informacji z telegramów dla wydziałów)	17 100 (999 informacji z rozmów)	
26.	Suwałki	422,6 tys.	b.d.	b.d.	b.d.		
27.	Tarnobrzeg	556,3 tys.	b.d.	b.d.	b.d.		
28.	Tarnów	607 tys.	b.d.	b.d.	b.d. (6 dla wydziałów operacyjnych)	b.d. (2 informacje dla Wydziałów II i V)	
29.	Toruń	610,8 tys.	b.d.	b.d.	b.d.		
30.	Wałbrzych	716,1 tys.	b.d.	b.d.	127 940 (200 dla wydziałów operacyjnych)	b.d.	b.d.

Lp.	Siedziba WUC	Liczba ludności w województwie na 31 XII 1980 r.	Punkty cenzorskie (wojewódzki i rejonowe)	Liczba pracowników SB i MO oraz urzędów łączności	Liczba ocenianych telegramów	teleksów	rozmów telefonicznych
		łączna liczba					
31.	Włodawek	413,4 tys.	b.d.	b.d.	b.d. (6 informacji dla wydziałów operacyjnych)	b.d.	b.d.
32.	Zamość	472,1 tys.	Sekcja „R” WUT Zamość	21 funkcjonariuszy, 128 pracowników telekomunikacji	191 549 (1 zatrzymano)	b.d.	b.d. (127 notatek dla wydziałów)
			Ekspozytura WUC w UT Biłgoraj	łącznie 149			
			Ekspozytura WUC w UT Tomaszów Lubelski				
			Ekspozytura WUC w UT Hrubieszów				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: AIPN, 01799/3, Sprawozdania z prowadzenia cenzury telekomunikacyjnej (1981–1983); *Rocznik Statystyczny Województw 1980*, Warszawa 1982, s. 3–5.

5.2.5. Cenzura w oczach przełożonych

W lutym 1983 r. na podstawie sprawozdań naczelników Wydziałów „T” KWMO/WUSW i Wydziałów Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO/WUSW pracownik Wydziału XIII Departamentu Techniki podsumował działalność Wojewódzkich Urzędów Cenzury pod względem prowadzenia cenzury korespondencji telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych. W większości przypadków naczelnicy podkreślali prawidłowe funkcjonowanie cenzury. Również pozytywnie oceniano współpracę między funkcjonariuszami WUC i pracownikami łączności, a także kierownictwem WUT i UT. Jednym z najistotniejszych problemów, jakie pojawiały się w większości województw, był brak odpowiednio przygotowanych kadr do zadań instruktazowo-nadzorczych przy prowadzeniu cenzury. Z Wydziałów „T” mających nieliczną obsadę kadrową kierowano do WUC po jednym lub dwóch pracowników, a w niektórych województwach angażowano funkcjonariuszy z Wydziału Paszportów lub byłych pracowników z różnych pionów SB i MO. Naczelnicy zwracali uwagę, że cenzura prowadzona przez pracowników WUT i WUP pod nadzorem pracowników Sekcji „T” spełniała głównie funkcje profilaktyczne i zapobiegawcze, bez korzyści operacyjnych (chełmskie, piotrkowskie, tarnowskie, zamojskie). Niektórzy jednak twierdzili, że to były główne cele prowadzonej cenzury (krośnieńskie). Okazało się, że pracownicy resortu łączności nie byli w stanie skutecznie prowadzić kontroli rozmów. Zwracano też uwagę, że dopóki w urzędach byli pracownicy Wydziału „T”, cenzura przebiegała prawidłowo, a po ich wycofaniu niemal nie działała (np. w nowosądeckim). Warto zauważyć, że sekcje „T” prowadziły obok cenzury szeroką kontrolę rozmów telefonicznych za pomocą PT (np. chełmskie). Niekiedy jednak cenzura oznaczała mniej informacji z pionu „T” dla jednostek operacyjnych (z kontroli rozmów), ale jednocześnie ułatwiała im wykorzystanie otrzymanych informacji właśnie pod legendą cenzury (np. w plockim). Okres prowadzenia cenzury wojennej w telekomunikacji wykorzystano do rozpoznania osób zatrudnionych w resorcie łączności, ich stosunku do aparatu i sytuacji politycznej, co pozwoliło pozyskać osoby w charakterze TW do prowadzenia kontroli telegramów po zawieszeniu stanu wojennego (nowosądeckie, skierniewickie). Oceniając działalność cenzury, większość naczelników stwierdzała, że główną przyczyną słabych efektów były braki kadrowe pionu „T”.

W sprawozdaniach oprócz oceny cenzury pojawiają się również propozycje i sugestie naczelników co do udoskonalenia metod w przypadku konieczności wprowadzenia jej w przyszłości. Spośród 32 sprawozdań w 12 brak takich uwag (są to województwa: bielskie, elbląskie, gorzowskie, konińskie, łomżyńskie, sieradzkie, ostrołęckie, piotrkowskie, pło-

ckie, wałbrzyskie, wrocławskie oraz zamojskie)¹¹⁴. Niektórzy naczelnicy (np. w Częstochowie, Pile, Siedlcach) uważali, że w przyszłości cenzura powinna być prowadzona wg istniejącego schematu. Na liście uwag znalazł się wniosek, aby sprawdzać pracowników resortu łączności pod względem ich „sympatii” do NSZZ „Solidarność” (woj. białkopodlaskie). Głównym postulatem było zwiększenie liczby „etatowych” pracowników WUC do stałej kontroli pracowników WUT i WUP oraz liczby pracowników (woj. chełmskie, legnickie, białkopodlaskie, przemyskie, siedleckie). Okazało się bowiem, że przeprowadzone kontrole mobilizowały cenzorów do lepszego wykonywania obowiązków. W ślad za tym domagano się zwiększenia liczby oddelegowanych do WUC funkcjonariuszy Wydziału/Sekcji „T” oraz z innych jednostek, a także zapewnienia odpowiedniego lokalu, sprzętu i transportu, np. samochodów (np. woj. jeleniogórskie, śląskie). Zwrócono uwagę, że cenzurę rozmów telefonicznych w przyszłych planach obronnych powinni prowadzić pracownicy Wydziału „T”, ponieważ pracownicy urzędów telekomunikacyjnych nie umieli zdecydować, kiedy należy przerwać rozmowę, w której podejmowano „wrogie” tematy (woj. piotrkowskie, tarnowskie, toruńskie). Ze względu na szczupłość obsady pionu „T” proponowano przekazanie nadzoru nad organizacją i wprowadzeniem w życie cenzury w Rejonowych Urzędach Cenzury pracownikom Wydziałów II KWMO delegowanym do fizycznego zabezpieczenia Urzędów Telekomunikacyjnych w tych miastach przy współudziale wydzielonych grup żołnierzy WP (woj. krośnieńskie) albo przekazania cenzury wyłącznie w ręce funkcjonariuszy SB i MO (woj. skierniewickie). Naczelnik Wydziału Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO w Suwałkach uważał, że wyznaczenie do prowadzenia cenzury funkcjonariuszy MO i SB z jednostek operacyjnych i prewencyjnych osłabiło wykonywanie zadań w tych jednostkach. Ponadto pracownicy z Wydziału „T” i WUT skierowani do prowadzenia cenzury powinni odbyć przeszkolenie w ramach ćwiczeń obrony cywilnej lub szkolenia zawodowego (tarnobrzeskie). Takie ćwiczenia powinni odbywać również zaufani pracownicy służb technicznych resortu łączności (krośnieńskie, przemyskie, siedleckie, suwalskie).

Większość naczelników podkreślała, że znaczącym mankamentem była ogólnikowość przepisów, np. instrukcji wykonawczej (przemyskie), oraz sprawa przepływu informacji z centralnych organów cenzury do jednostek terenowych. Uważano, że w pierwszej kolejności wytyczne powinny wpływać do Wojewódzkiego Urzędu Cenzury, a następnie należało

¹¹⁴ AIPN, 01799/3, Notatka służbowa dot. realizacji zadań na odcinku cenzurowania korespondencji telegraficznej i kontroli rozmów telefonicznych w okresie stanu wojennego przez Wojewódzkie Urzędy Cenzury, Warszawa, 16 II 1983 r., k. 192–200.

powiadamiać pracowników łączności w WUT. W czasie stanu wojennego okazywało się, że bywało zgoła odwrotnie. Zwracano uwagę, że na szczeblu centralnym MSW cenzura powinna mieć jednego decydenta (Departament II lub Departament „T” lub GUC), żeby uniknąć rozbieżnych decyzji.

5.3. Wnioski dotyczące cenzury telekomunikacyjnej i kontroli rozmów

W celu omówienia działalności Wojewódzkich Urzędów Cenzury w zakresie cenzury pocztowej, telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych posłużono się analizą statystyczną i porównawczą. Tę ostatnią metodę wykorzystano przy przedstawieniu pracy cenzury telekomunikacyjnej i rozmów telefonicznych w 48 województwach (w stołecznym utworzono Główny Urząd Cenzury, ale brak danych dla samego województwa warszawskiego). Przedmiotem analizy była działalność WUC w dwóch grupach województw, które faktycznie wyodrębniła reforma administracyjna z 1975 r. Pierwszą grupę stanowiło 17 dotychczas funkcjonujących „historycznych” województw, które w wyniku reformy okrojono (mamy dane dla 16, brak dla woj. warszawskiego). Drugą grupę stanowiło 32 nowych województw utworzonych w wyniku reformy. Przeprowadzona analiza dotyczyła kilku zagadnień: organizacji i obsady kadrowej WUC oraz efektów pracy cenzury.

Organizowanie WUC i rejonowych placówek cenzury przebiegało jednorodnie w WUT i UT we wszystkich województwach zgodnie z wytycznymi (instrukcją wykonawczą). W 16 województwach cenzurę telekomunikacyjną i kontrolę rozmów w WUC organizowali wyznaczeni funkcjonariusze Wydziału „T”, natomiast w 32 województwach ze względu na szczupłość kadrową Wydziałów „T” do WUC wyznaczono również funkcjonariuszy z innych wydziałów. Przy organizacji WUC warto pamiętać, że w siedzibach 16 województw znajdowały się instytucje, które świadczyły usługi dla kilku mniejszych województw. Były to Dyrekcje Okręgowe Poczty i Telekomunikacji, a także centrale teleksowe, np. centrala w Lublinie obsługiwała również województwa: chełmskie i zamojskie, a centrala w Białymstoku realizowała usługi dla województw suwalskiego i łomżyńskiego.

Przeprowadzona analiza pracy WUC z obu grup województw wykazała, że różnice w liczbie funkcjonariuszy (zarówno z Wydziału „T”, jak i innych wydziałów) biorących udział w pracy cenzury nie były duże. Średnia liczba funkcjonariuszy z pierwszej grupy to od trzech do 12 (przy czym z 43,7 proc. województw brak danych). W drugiej grupie natomiast w cenzurze brało udział od jednego do 29 funkcjonariuszy (przy czym z 34,4 proc. województw brak danych). Jest to o tyle zaskakują-

ce, że liczba funkcjonariuszy Wydziałów „T” 16 dużych województw osiągała w 1981 r.: 24 (białostockie), 25 (zielonogórskie), 28 (kieleckie, opolskie), 30 (lubelskie), 35 (olsztyńskie), 36 (rzeszowskie), 37 (bydgoskie), 40 (poznańskie), 41 (wrocławskie), 42 (koszalińskie), 46 (łódzkie), 50 (szczecińskie), 58 (krakowskie), 62 (katowickie), 65 (gdańskie). Z kolei liczba funkcjonariuszy w 32 Wydziałach „T” wynosiła odpowiednio: 9 (białkopodlaskie, chełmskie, ciechanowskie, leszczyńskie, ostrołęskie, pilskie, skierniewickie), 11 (jeleniogórskie, konińskie, legnickie, siedleckie, suwalskie, zamojskie), 15 (krośnieńskie, sieradzkie), 16 (gorzowskie, kaliskie, łomżyńskie, piotrkowskie, słupeckie), 17 (wałbrzyskie), 19 (bielskie, przemyskie, tarnobrzeskie), 21 (częstochockie, plockie, tarnowskie), 22 (elbląskie), 23 (włocławskie), 24 (nowosądeckie, toruńskie), 29 (radomskie)¹¹⁵. Okazuje się, że duża obsada kadrowa Wydziałów „T” nie miała znaczenia przy wyznaczaniu liczby funkcjonariuszy do prowadzenia cenzury. W województwach powstałych w 1975 r. z małą liczbą pracowników pionu „T”, do prowadzenia cenzury wybierano funkcjonariuszy z innych wydziałów. Niewątpliwie prowadzenie cenzury w obu grupach województw spoczywało na pracownikach urzędów telekomunikacyjnych. W pierwszej grupie ich liczba wynosiła 95–315 osób (przy czym są to dane z 25 proc. województw, a dla 75 proc. brak danych). Dla drugiej grupy liczba pracowników wynosiła 8–252 osób (przy czym są to dane z 31,3 proc. województw, a dla 68,7 proc. brak danych). Brak danych o liczbie funkcjonariuszy i pracowników resortu łączności z wszystkich województw nie pozwala na wyciągnięcie ostatecznych wniosków.

Wyniki pracy 48 WUC przedstawiono w tabelach 2 i 3. W celu lepszego pokazania tła pracy WUC podano liczbę ludności w województwach. Przy analizie danych uzyskanych z cenzury korespondencji telekomunikacyjnej (czyli telegramów i teleksów) w pierwszej grupie województw trudno wskazywać jakieś zależności i powiązania z liczbą ludności. Faktycznie liczba ta jest mniejsza od liczby ludności w województwie. Z kolei liczba skontrolowanych rozmów telefonicznych jest znacznie większa od liczby ludności (w kilku przypadkach: Białystok, Koszalin, Kraków, Rzeszów, z zastrzeżeniem że ponad połowa WUC nie podała dokładnych danych). W drugiej grupie 32 województw trudno wyciągać wnioski, analizując dane z cenzury w porównaniu z liczbą ludności. Również i w tym wypadku liczba cenzurowanych telegramów i teleksów jest mniejsza od liczby ludności. W przypadku kontroli rozmów

¹¹⁵ P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2/1(3), s. 90–91.

w większości przypadków brak danych (tylko w trzech województwach podano liczbę kontrolowanych rozmów).

Podczas cenzury telegramów część z nich zatrzymywano. Następnie, po analizie dokonanej przez wydziały operacyjne, podlegały one zniszczeniu lub wysyłano je do adresata po częściowym zamazaniu tekstu. Informacje z ocenzonego telegramów przekazywano do wydziałów operacyjnych i wykorzystywano je w prowadzonych sprawach. Kontrola teleksów polegała w pierwszej kolejności na sprawdzeniu zabezpieczenia urządzeń przed dostępem osób nieupoważnionych (wydawanie pozwoleń na uruchomienie). Właściwa cenzura polegała na sprawdzaniu treści wydruków i prowadzona była losowo.

Ze sprawozdań wydziałów „T” i sekcji „T” Wydziałów Zabezpieczenia Operacyjnego wynikało, że kontrolowane rozmowy telefoniczne dotyczyły głównie prywatnych spraw rodzinnych i towarzyskich. Uważano, że kontrola rozmów nie przynosi ważnych informacji, poza pełnieniem funkcji prewencyjnej. Automatyczne urządzenia informujące o kontroli rozmowy miały duży wpływ na charakter i sposób porozumiewania się. Powszechna stała się świadomość o możliwości kontroli rozmów przez Służbę Bezpieczeństwa i poniesienia konsekwencji w wypadku używania telefonu do działalności „przestępczej”. Technicy CA i funkcjonariusze WUC kontrolowali jedynie 1–9 proc. wszystkich połączeń. Losowa kontrola rozmów telefonicznych w ramach cenzury prowadzona przez pracowników łączności nie przynosiła widocznych efektów i była niewystarczająca.

6. Zakończenie działania cenzury i jej skutki

Główny Urząd Cenzury i Wojewódzkie Urzędy Cenzury przestały istnieć 31 grudnia 1982 r. z dniem zawieszenia stanu wojennego. Oznaczało to zakończenie prowadzenia cenzury pocztowej i telekomunikacyjnej oraz kontroli rozmów telefonicznych. Z początkiem stycznia 1983 r. powrócono do wcześniejszej tajnej perlustracji korespondencji prowadzonej przez pion „W” (Biuro „W” MSW i Wydziały „W”/sekcje „W” Wydziałów Zabezpieczenia Operacyjnego KWMO/WUSW w województwach) oraz podsłuchu telefonicznego i telegraficznego w urzędach pocztowo-telekomunikacyjnych przez pion „T” (Departament Techniki i Wydziały „T” lub Sekcje „T” WZO KWMO/WUSW w województwach). Wojewódzkie Urzędy Cenzury były zorganizowane na terenie Komend Wojewódzkich MO (z wyjątkiem Piły) i tam prowadzono cenzurę pocztową. Z kolei cenzura telekomunikacyjna i kontrola rozmów telefonicznych odbywały się w WUT i rejonowych UT.

Analiza porównawcza pracy poszczególnych WUC wykazała, że przy cenzurze telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych brała udział zbliżona liczba funkcjonariuszy. Ciężar cenzurowania telegramów i teleksów, a także kontrolowania rozmów spoczywał na pracownikach urzędów telekomunikacyjnych. Wg naczelników Wydziałów i Sekcji „T” nie przekładało się to na jakość i skuteczność cenzury, a wprost przeciwnie – oznaczało spadek wyników. Oceniając działania cenzury, szef Głównego Urzędu Cenzury płk Ryszard Wójcicki stwierdzał, że odegrała ona zakładaną przez władzę rolę jako rygor, który dotknął najszerze kręgi społeczeństwa i był najbardziej dotkliwy. Przyczyniła się również do ograniczenia działań opozycji przez konfiskatę wydawnictw opozycyjnych i emigracyjnych, a także w sposób psychologiczny oddziaływała na społeczeństwo (choćby przez świadomość, że „rozmowa jest kontrolowana”). Zwrócił jednak uwagę, że nie powinno być dwóch organów cenzury (drugi to Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk i jego oddziały terenowe odpowiadające za cenzurę wydawniczą). Najbardziej optymalnym rozwiązaniem miało być funkcjonowanie jednego nadrzędnego organu cenzury w sytuacji kolejnego stanu wojennego¹¹⁶.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN).

Źródła publikowane

Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989), oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010.

Polskie Radio i Telewizja w stanie wojennym, oprac. S. Ligarski, G. Majchrzak, Warszawa 2011.

Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie, red. naukowa J. Służewski, Warszawa 1977.

Opracowania

Cenzura w PRL. Analiza zjawiska, red. Z. Romek, K. Kamińska-Chełminiak, Warszawa 2017.

¹¹⁶ AIPN, 1585/5232, Ocena funkcjonowania cenzury w okresie obowiązywania stanu wojennego w PRL (13 grudnia 1981 – 30 grudnia 1982 r.), Warszawa, 10 II 1983 r., k. 16–18.

- Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.
- Gołębiewski E., *Postęp techniczny w historii telekomunikacji polskiej (lata 1920–1995)*, Warszawa 2005 (opracowanie dostępne na stronie: www.sit.org.pl, dostęp 11 VII 2019 r.).
- Internowani i uwięzieni w stanie wojennym*, red. T. Kurpierz, J. Neja, Katowice–Warszawa 2018.
- Jusupović A., *Organy bezpieczeństwa państwa w dokumentacji MSW. Próba systematyki [w:] Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Kamińska-Chelminiak K., *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa 2019.
- Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
- Komaniecka M., *Struktura Biura „W” i jego poprzedników (1945–1989)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9).
- Kowalski L., *Komisarze stanu wojennego*, „Zeszyty Historyczne” 1995, nr 112.
- Kruk M., *Ryszard Wincerowicz przed Sądem Marynarki Wojennej, czyli historia listu do Adama. Perlustracja korespondencji w stanie wojennym*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9).
- Majchrzak G., *Obóz władzy w stanie wojenny [w:] Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, Warszawa 2005.
- Majchrzak G., *Ocenzurowano*, „Karta” 1999, nr 29.
- Majchrzak G., *Władza w stanie wojennym*, „Arcana” 2001, nr 42.
- Paczkowski A., *Droga do mniejszego zła. Strategia i taktyka obozu władzy, lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002.
- Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*, Warszawa 2006.
- Piotrowski P., *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990 [w:] Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 3: 1975–1990*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.
- Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2/1(3).
- Ruzikowski T., *Stan wojenny w Warszawie i województwie stołecznym 1981–1983*, Warszawa 2009.
- Smółka L., *Pion „W” na Dolnym Śląsku. Prywatna korespondencja zakwestionowana przez Służbę Bezpieczeństwa po 1956 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9).
- Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)*, oprac. B. Kopka, G. Majchrzak, Warszawa 2001.
- Stan wojenny w Polsce. 1981–1983*, red. A. Dudek, Warszawa 2003.

Strona internetowa

M. Płociński, *Dalekopis – historia teleksu*, <http://www.rp.pl/artukul/809032-Dalekopis---historia-teleksu.html>, dostęp 11 VII 2019 r.

Streszczenie: W artykule przedstawiono działalność Wojewódzkich Urzędów Cenzury w okresie stanu wojennego. Powstały one na bazie kadr Wydziałów „W” i Wydziałów „T” KWMO/WUSW i funkcjonowały przez ponad rok (od 13 grudnia 1981 do 31 grudnia 1982 r.). Głównym zadaniem WUC było prowadzenie cenzury pocztowej i telekomunikacyjnej oraz kontrola rozmów telefonicznych. Podstawę źródłową artykułu stanowi dokumentacja SB w zakresie cenzury pocztowej oraz sprawozdania z cenzury telekomunikacyjnej poszczególnych Wojewódzkich Urzędów Cenzury.

Działalność WUC przebadano w dwóch grupach województw, które wyodrębniła reforma administracyjna z 1975 r.: do pierwszej należało 17 dotychczas funkcjonujących „historycznych” województw, do drugiej 32 nowe, utworzone w wyniku reformy. Analiza porównawcza pracy poszczególnych WUC wykazała, że w cenzurze telekomunikacyjnej i kontroli rozmów telefonicznych brali udział funkcjonariusze Wydziału (sekcji) „T” do końca grudnia 1981 r., a następnie sprawowali nad nią nadzór. Ciężar cenzurowania telegramów i teleksów, a także kontrolowania rozmów spoczywał na pracownikach urzędów telekomunikacyjnych. Wg naczelników Wydziałów i Sekcji „T” nie przekładało się to na jakość i skuteczność cenzury, a wprost przeciwnie – oznaczało spadek wyników. W ocenie kierownictwa Głównego Urzędu Cenzury cenzura odegrała zakładaną przez władzę rolę jako rygor, który dotknął najszerze kręgi społeczeństwa i był najbardziej dotkliwy. Cenzura listów dostarczała informacji o opiniach i nastrojach społecznych w różnych środowiskach (wśród studentów, ludzi nauki i kultury) na temat stanu wojennego, polityki partii i rządu. Przyczyniła się również do ograniczenia działań opozycji przez konfiskatę wydawnictw opozycyjnych i emigracyjnych, a także w sposób psychologiczny oddziaływała na społeczeństwo (choćby przez świadomość, że „rozmowa jest kontrolowana”).

Słowa kluczowe: cenzura listów, Wojewódzkie Urzędy Cenzury, cenzura telekomunikacyjna, kontrola rozmów telefonicznych, stan wojenny

Monika Komaniecka-Łyp (ur. 1975), historyk, absolwentka Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktor nauk humanistycznych, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięi Narodowej w Krakowie. Zainteresowania badawcze: aparat bezpieczeństwa PRL, historia najnowsza Polski i historia dyplomacji. Zajmuje się badaniami nad działalnością pionów techniczno-operacyjnych Służby Bezpieczeństwa, ewidencją i archiwum SB, strukturami „Solidarności” oraz historią placówek dyplomatycznych Francji w Polsce, zwłaszcza Konsulatu Francji w Krakowie. Stypendystka Rządu

Francuskiego (2003, 2015). Autorka m.in. monografii *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* (Kraków 2014) nominowanej w VII edycji konkursu „Książka Historyczna Roku” (2014) oraz w konkursie im. Prof. Tomasza Strzembosza (2015), a także dwóch tomów normatywów aparatu bezpieczeństwa *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)* (Kraków 2010) oraz *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* (Kraków 2017).

The Activities of Regional Censorship Offices under Martial Law in Poland

Abstract: The article presents the activities of regional censorship offices operating at voivodeship level during the Martial Law in the 1981–1982. Those were created out of personnel from Sections W and Sections T of the Voivodeship Citizen’s Milicia Headquarters and Voivodeship Offices of Internal Affairs (KWMO/WUSW) and operated for over a year (13 December 1981 to 31 December 1982). The main task of those regional censorship offices was to censor mail correspondence and telecommunications messages, and to provide surveillance of telephone calls. The article is based on the Security Service sources relating to postal censorship and reports on the telecommunications censorship activities of individual regional censorship offices.

The article looks at the activities of the censorship offices in two sets of voivodeships created by the administrative reforms of 1975: the first set comprises the 17 previously existing (“historical”) voivodeships, the second one comprises the 32 extra voivodeships created as a result of the reform. A comparative analysis of the activities of different offices shows that the censorship of telecommunications messages and phone call surveillance were first handled (until the end of December 1981), and then only supervised, by Section T operatives. The burden of censoring telegrams and telex messages and conducting phone call surveillance fell to regular telecommunications workers. According to the heads of the relevant censorship sections this resulted in a drop in the quality and effectiveness of the censorship and produced inferior outcomes.

The leadership of the Main Censorship Office believed that censorship fulfilled its intended role as a major constraint imposed across a broad spectrum of society. By censoring mail correspondence it was possible to gauge the public mood and opinions in different social groups (students, academics, culture) on the state of martial law as well as on government and party policies. The censorship also helped to curb the activities of the dissident opposition through

seizure of clandestine publications published in Poland and abroad, and exerted a psychological impact on society, who kept hearing the recorded message, 'this phone call is being monitored').

Keywords: censorship of mail correspondence, Regional Censorship Offices at voivodeship level, censorship of telecommunications messages, phone call surveillance, Martial Law in Poland

Dr. Monika Komaniecka-Łyp (b. 1975), PhD, historian, graduate of the History Faculty at the Jagiellonian University in Cracow, employee of the Branch Office of Historical Research, Institute of National Remembrance in Cracow. Her research interests include the security apparatus in the People's Republic of Poland, recent Polish history and the history of diplomacy. Her research focuses on the activities of the technical operations groups of the Security Service, Security Service archives and records, Solidarity structures, and the history of French diplomatic missions in Poland, particularly the French consulate in Krakow. She has received scholarships from the French government (2003, 2015) and wrote the monograph *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* (Cracow, 2014), which was nominated for the award of the 7th edition of History Book of the Year (2014) and the Prof. Tomasz Strzembosz Prize (2015). She has also edited two volumes of normative guidelines of the security apparatus: *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)* (Cracow, 2010), and *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* (Cracow, 2017).